

Դաշնայի Ա. ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ,

(ողաբեկոծ գուսախսությաւմներ

և հույսը | Խավանաթուլ|)

ԹՐԱԿ Ա

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՈՐԴԱԿԱՆ 1951

9156-6
7-79

ԿԱՐԴԱՑՎԱԾ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼԵՏԱՅ ՊԿՈՒՅՈՒՆ

ՊԱՍՏՈՒ Ա ՊՈՂՈՑՎԱ

ԱՊԻԿԱՆ 1958

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՊԻԼՏՈՒՐԵՆ 9-ՀՀ-ՐԴ ԴԱՒՅՈՐՈՒՄ.

1971թ

Հայաստանում 9-ՀՀ-րդ դարձրում կուղուրանքազնիան զարգանում և առաջ ենթամբ: Զարգանումն առաջնային նպական կարգության մասին բանական կարգությունը: Կուղուրայի զարգացման համար, այդ ժամանակաշրջանում սպեշալիզացած բազա բարեկան և նախադրյալներ: Խնչվեա արարական վողաքայի քայլաքայություն, 9-րդ դարի սկզբից սկսվում է շնորհական կամքի վերելիք, ճաշակում է առաջորդը, առաջանումն է բաղադներ, արագ կօրպուզ զարգանումուն ավաշում արհեստագործությունը, այսպես էլ Հայաստանում դժութական կառնիքն ապրում է իր ուժեղ վերելիք՝ սկսած 9-րդ դարի 2-րդ կերպ: Հայաստանում, նաև կի՞ն Բայբայզան Միմակրի վերականգնումն է զյուղագոյն գոտությունը, անանապահությունը, սկսում է գործել օրգան գայիքին առեց: Ի ժամանակարիները, վորոնք անցնելով նախարանի վրայով կապուց են արան արծութեա և արևոտութիւնը: Աշխուժանում է սերբին առևորութը, առուց են բաղադրական վորոնք նախադրյալներ կուղուրայի առաջարկութը և առաջանում է առաջարկութը:

զարդարան համեր; Բայր շնորհածքան ուղարկութիւնները
հայկական կուլտուրայի պարզացման համար հարթվութիւն ունեն
իրաշաբան ունեն այս հաւաքածանները; Ըստ Հայաստանը Յ-17-ը
Դարի 2-րդ կերպ ազգագլուխ և արաքական զերպանակ
թուրի և ինքնուրույն ե ջակատ, սպեղալուս և հայկա-
կան իշխանություն - հայկական պետություն: Այս հայություն
է անպայմանորեն նպաստել Յ-11-րդ դարերի կուլտու-
րայի զարգացմանը, և վեզ օրեան կուլտուրայի զարգացմանը՝ ոչ
այլ առեանարակյալների դժուկանկան Բայազետան և Երա-
բին, և պրանց հետ կապված նույն կուլտուրային: Այդ շրջան-
նի հայրական կուլտուրայի մեջ առաջնակարգ դեկտանձու
Գրականությունը: Գրականության մեջ պորոշակի առան-
ձնա մի քանի գեղակաների գոյությունը՝ պատճենաթուրուն,
Գեղարվեստական Գրականություն, Կրոնական յեց-
իւ եւսկան Գրականություն: Գրականությունների հայկա-
կան անդամ Մրգանի, այսպէս էլ Յ-11-րդ դարերի
հայկական Գրականության մեջ առաջնակարգ դեկտանձու և
Բրնում; 7-րդ դարի արարական արշականի ների և նվա-
ճումներից հետո հայկական պատճենաթուրունները ա-
պառվ և Բանակով Բայազետին նվազութեա պահու-
նութեալով Սյույն Յ-րդ դարի 2-կերպ: Ծովութեալու
Դարի ընթացքում մենք ունենք Մայութեակու պարօնքիր,
Ներեռու 6-րդ դարի վերջին, 7-րդ դ. միջինին լեզունց
Ցրտ դարում: Յ-րդ դ. Յ-րդ կերպին սպասարկութեա պահու-
նութեա արագ թափով զարգացաւ: հանդիսեն գալիք
Տարի պահանջման դրույթու Արարամակերպութեա: Այ-
ներն են Պահանջման կաթուրիու Օրաբանակերպութեա:

ապրելու գործեղ Ե-րդ-դ. վերջին և 10-րդ դ սկզբին:
Դրեւ ո Պատմություն հայոց": Այդ Գրքու Ծրասրա-
նակերպութիւն Գրիշտառական իր Տաճանակի Բաղաբանական-
ու Յայտական անցու քարթերը: Խնդիրն ըստունչածե համա-
րյա Ծեր բոլոր պատմին երի Ծովուայն պես Ծրասրանա-
կերպութիւն իր Գիրքն ակնօտ անդրզրիեղան շրջանից:
Հա համառությակի բացին է իրենից առաջ եղած Տաճանակացը
զանը և Տաճարանան կանգետ առ առաջի Տաճանակի պատմո-
ւություն: Ծրասրանակերպութիւն Գրիշտառական Բաղաբանական
Բացավորության առաջացնան, Նրանց Տափաթուաների, Կոր-
պաշտամանի արարուած և կիրարթական Ֆիշինի և Նրա հա Զորու-
Յանոցի դեմ Ծղաճայի բարի պատմությունը: Կյլ Կերպառան
9-րդ դ. 2-րդ կեր, 10-րդ դ. 4-ին Բառորդի պատմությունը:
Հայուացանի կոնցեսական և Բաղաբանական կյանքի Ծասրին
Բազականին կրեղեկություններ ե պային և հեծոցայրեա-
կերից ել Նրա Գիրքը խոշոր արժեք է Ներկայացնուած ներ
պատմության համար: Շապուհ Բագրագունին, Նույնպես
Գրիշտառական երեսուների թագավորության հիմնադրման
Տասին: Ամբարկար Շապուհի Գիրքը Ծեր կրիատի: Շապուհ
Բագրագունու Գրիշտառական պատմություն Ծրասրանակերպութիւն,
Ըստ ոգուգեցեայդ Գրիշի: 1921թ Վաղպատի Տայտ Շառուառուանու
Գրիշից մի շետագիր: Այդ շետագիրը հրապարակվել է ո Պատ-
մություն Շապուհ Բագրագունը" Վերնագրի բակ: Հրապարա-
կիչ ները յենթադրուած է վոր այդ Գիրքը հետո Յ. Բագրագունու
պատմություննե, Վորովին այդ Գրիշի բովանդակությունը,
Կոտաս Գրի առաջանակ դեպքերի Տաճանակացը ան համըն-
կութե Յ. Բագրագունու Գրիշի Տասին Ծրասրանակերպություն

շրջած կեղեկուրյունների հետ, բայց առաջին - առաջին
ուսումնասիրողները գտնում են, վոր դա բոլորովին ցարքեր
Գրիգոր, վոր դա Յ. Բագրադունու Գրիգոր շե. Այսուածենայ-
նիկ այդ Գրիգոր այժմ հրապարակի վրայի, վորոյեն Յ. Բագ-
րադունու Գրիգոր; Այս Գրիգորն թեև ձավալով փոփոք է բայց
Բայզական արծենավոր դեղեկուրյուններեւ կալիս Բագրա-
դունի Ամբակդ Հ- ահ Գործներուրյան ծասին: Գրիգորի հեղինակը
Բայզակական վերաբերմունքունի դեպի Բագրադունիները,
հայրկանիկ ցեղի Ամբակդ Բագրադունին: Գրիգոր նա դաշնա
և այն նվաճում է երը, այն քոնի նվաճում է երը, վոր Կա-
կարել է Ամբակդ Հ- ահը: Գրիգոր առաջելություններից
մեջ և եղ այն եվոր նա Գրիգոր և ապելի մոդ ծառանակի բուսակ-
չուկան լեզվով. Խնայեա Հուղհաննես Դրասիրանակ երկուրին տուի,
Տապուի Բագրադունու Գրիգոր Գրկել և ուսուների
Բագրադուն: Այս շրջանի յերրորդ պարմինը, թովասա-
ւերդունին է, վորը նույնական ապելու Գործել է Զ-րդ
Դարի վերջին, ՀՕ-րդ Դարի ակնքին: Նա Գրել է „Պայտ-
Տուրյուն գրանի Արքունուց“ աշխադությունը: Վորոյեն
ուսունական առ առ վորություն նայեն սկսուց գրիեղեղի
զայտնությունիկ շատ համառոքակի կերպով պարտեզով
Ըստ յետրանի սկեցության ծասին, պարսկի ների պետքային
ծասին, արաբական պետքային բարին, նաև մականան
կանգ և առ առ մի իր ծամանակակրկ դեսպերի վրա:

Թօվմաս Արքունին իր այդ յերկուս դրային Երդու-
նիների կան պարտությունը և առաջնապետ Գագիկ Է-ին
Արքունու ծասին: Այս Գրիգորն էլ կան Բայզական առաջ

շեղեցորյուններ յերկրի պահեստորյան մասին, կոչըրուրական՝
իրանարարության մասին։ Այս գրքում աշեխ մաքրածան պահ-
րագրուած խորի ապօպամբությունը, այս ամբույսե-
րի ապօպամբությունը, վորը խաչտէտ „Առաջ Յոեր” մուռ և
Ալորդական վեպի պահեստական ապօպաուը։

1. Չորորդ պահօմիչ Արագանեան Ե - 10-րդ պահօմիչ։ Պա-
թիրթը վերնագրուե ո պահեստություն։ Այդ Գրքում Արագա-
նեան համառարակի շարադրեալ Թափան խործնակուու պար-
սությունն հայոց յերեք Գրքերի Բովանդակությունը, վերջու-
ազելի մաքրածանը կրամին Ե-րդ դարի հայ վրացական հարա-
բերությունները։ Ե-րդ դարի Բաղաժական - կոնց Յամանա-
շեստերի գրեամենուրու և հագրկապես հայերի ու վրացիների
մեջ յեղած յեկեղեցական, Դավանաբանական վեճերի ըն-
սարանան համար բավականին նյութեր գրալու գրեամենուրու-
այս աշխապօպացությունն ունի իր արձեքը։

2. Այս շրջանի բազենոր պահօմիչներից 584-ն Ե Արենանու
Տարանեան։ Կայ Ծակորկը, վորն իր պահեստություն գրեամ-
բական։ Գրքը գրել է ՀՀ-րդ դարի սկզբին։ Այս պահեստություն
կրեստական։ Այս հեղինակը սկսուե շարին ըղանակու-
րաց հեն շրջանի պահեստությունը Արամուշ Ներածականի
նման մի քանչե։ Այդ Գրքում աշեխ հանգածան Յորեն պահու-
վում է 10-րդ դարի 2-րդ կեսի և ՀՀ-րդ դարի 1-ին
Բառորդի Բաղաժական դեմքերի, գուշտական կամքերի-
կանացան իրադարձությունների, կուշտորական շինու-
թյան մասին վեց օրաց Դայագագառական այլ ամբողջ Մերձա-
կոր Արեստում։ Այդ Գրքում արձեաւոր գրեամենություն-

Ներ կան Արաբական խաչի թագուհու մասին, թառը պատճենական
կայորության մասին, պարզապես մի մասին, և ազգային մասին և այլն։ Հենց այդքանորով ել նա իր գիրքը վերաբերելու¹
և „Պատրիորյուն կիրեկ երական” և հօգական մերժություն ԱրԵկեղեցի
իր պարտության համար այս գիրքն արժեքավոր աղբյուր է։
Այդպիսի թշրիւրյամբ շարադրվում էն պարտական քեայքը թշրիւրյամբ նվազանական իրոնուց գիր գրաւում էն դեպքերի մականական տույզունները։ Այդ Գիրքը 568 արժեք ունի Դայանական պարտական մուրյան համար։ Այդ Գրքում սեփական գիրնում են Թամականի բեղեկություններ, կազմական պարտական շնորհարակեցուրյան մասին, Ֆարարապետական կառուց շաքերի մասին։ Այդ գրքի մեջը պատճեն, վեր մեծաքանչական են, բայց երբեմն սկսել Գործել Ամբարձութեան համար այսպիսի բանական հարաբեկություններ։

6. Այս շրջանի Ֆ-Հ-րդ գարերի տաճանակացրանի, վերջին
Պագտին Արիստական հասկանական կայութեցույթն է։ Գործել է ՀՀ դրդություն
ուրախում, Արա Քիրքն անվանվում է «Պատրիորյուն»։
Դ պարբերություն իր նախորդների, Յա իր պարտությունը պահպանում
են հետո իր ժամանակացրանիկ։ Այս Գրքում հիշարտակվում են ըստ
օրոյն ՀՀ դրդ դարձեց պետք ունեցած բաղաբական անցուցայի-
շերը Դայանական կառուց այսպիսի Առաջապահությունը և այլ բազու-
կան։ Ըստարձակ կերպով պարզվում եալ ժամանակացրանի հայաստանի բաղաբանների մասին։ Անիրի մասին, Արծու բազու-
կի մասին, Կարսի մասին, Խուարի և Շանակերուի մասին։ Այս
Գրքում մականակ քեայքություններ հան այսպիս թուրագ-
յան շարժման մասին։ Այս Գրքում նկարագրված է Աղջուկ-
ների արշականի հայաստանի վրա և այդ շրջանում հայուա-

կած ավերածությունները : յասդրվերքը պահանջում
ու դաշինե բավական ժշգությամբ, պահպանելով այդ դեպքու-
թի հաջորդականություն, պատճեականություն : Որևէ դրվագ գաղտ-
շչերը մեծ նաևաօք միշտ են և նրանցով հաջորդ ժշգությունները առա-
րելութիւն և դեպքերի նորին ֆուս պարզութերների գովազները
նրանց հաշորդած դրենեցությունները : Գիրքը ունի խոզոր
նշանակություն Հայաստանի ՀՀ-ից դադր սովորական գույն-
սական, կուպուրական և բաղաթական կանչեր ուսուածակարության
համար :

Արագեց այն գլուխոր պատմութիշները, ովորով ապրել և գործէ
են 9-11-րդ դարերում։ Այս շրջանի հայկական պատմագրութեա-
արձեց Մերձավոր ԱրԵսէլիքի պատմություննեաւուասերեւու-
համար բավական խոզորէ։ Մերձավոր ԱրԵսէլիքի հողովուրդների
պատմության տուժամասիրության համար նաև հանդիսանութիւննեաւ-
շորագույն աղջուրներից մօցը և զանց անել, աղջարող անել
Մերձավոր ԱրԵսէլիքի տուժամասիրության մասնակ, հայկական
աղջուրները, նշանակուած ե թերի մոկեցում, թերի պարզաբանու-
այդ ճանակացանի Ծռաշավուր Մարտի պատմական իրացու-
նությունը։

Ի գարբերություն՝ նպարոր ցրցած հայկական պատմություններից:
9-11-րդ դարերի պարմագրությունը պատճենագան քեաբերությունը և արարությունը հաստագայթար Ֆշուռ Այսով, պահպանությունը և արարությունը: Այս իր նույն մենք զուտեսք նախորդ հայուս Աստիճանի, ինչու որի որին ի բարեկան առաջարկությունը և առաջարկությունը մենք պահպանությունը: 9-12-րդ դարերի պարմագրությունը Այս առաջարկությունը և առաջարկությունը մենք պահպանությունը:

բնդրեական կյանքի մասին. Կուշդուրական յերեվոյթների
մասին: Բայց այս առավելությունների եղանակն այդպատճա-
գությունն ունի բավական խոշոր քայլու, բավական խոշոր
յերություններ: Նախ այնպիս նա ավելի շաղձրենքարենքա-
յեկեղեցական - սրուասորիկական մշտածովուրյան ապրեկուրյա-
նը, ապրվածաշնչի ապրեկուրյանը: Համարյարեամենք ք
եզում նկարվում ե այդ ապրեկուրյունը: Այդ ցրցանի պատ-
ճակիրները պարտական դեպքեր և իրենց ամբողջությամբ քննի
առնելու, շարադրելու և պարզաբանելու փոխարեն վերսուատեն
ապրվածաշնչի համապարակիան մի դարձված քերացարում
են դեպքեր և ըստ ապրվածաշնչի այդ քուշակությունների:

Բայց առական կողմերից մեկն են այն ե. Այդ զարդի վե-
ղեցություններ են կրակի դասակարգային հարաբերությունները
մասին, Գյուղացիության դնդրեական և իրավական պահանջ
մասին: Եղիասարակ բայս Քեղալներ, ապրվածաների
մասին, պարմագրները Գյուղացիության արհեսկրավորները
և աշխարհավորական այլ շերտերի մասին թիւ դեղեկություն-
ներ են կրակի: Այդ մասմբ բացադրվում է կրանով վորաչա-
յագիրներն իրենց մեջ մասն հանդիսեն գալիք, վորուս քա-
րավական դասակարգի իդեոլոգիան կրողներու անդամու-
ները: Արանց մոտ աշխարհավորական դասակարգը, աշխա-
րհակի ժողովուրդը թիւ ե հաշվի առնվել և նրանք մեջք-
սեցին չեն համարել գրել նրանց մասին. Բայց պարտադիր-
ների մեջ կան մարդիկ, վորոնի մինելով այդ մասն մասին
գիրող իրեղութիւնի քեղալական միհրող գաղաքար ների
ապրեկուրյան դակ, այսուատենայնիվ հակաբրաւթով 83

խոռում հարուստների, վաշխառուստերի մասին և այլն.
բայց են խոռում քնանկների, աղքաղներէ և այլն.
Որինակ Հասկրիվերպորտ յերի խոռում է Ծրուժակագիրը՝
խանսերի մասին, այդ իշխաններին անվանութեանը գողօրինու-
թակրչներ. Վրեանուներ և արձաքի ժառանքներ. Դաշտավորնե-
րին համարում է Կաշառակներներ և Կաշառքի համար է ինա-
կոնի Գողացողներ; Այդ Դաշտավորներն ըստ Հասկրիվեր
դրսու Կաշառակներութան համար շենին պաշտպանում զիր-
քերի և այրիների դաշտը; Հարուստներին համարում է աղ-
քաղների և գնանկների անքաղանը հափշրակողները; Իր
Գրքի միայն գրեղում, յերբ խոռում է Անք Բաղաքի մասին,
առում է, վոր այդ Բաղաքի հարուստները Բաղաքը կարքա-
նացնում են ուրարների արյունով և աղքաղների քրոբինով;
Կաշտով և անհրավորյամբ իրենց գներն են ամրացնում.
Դեսի գնանկներն ու աղքաղներն անողորմ են, և ինուն
և աղջեցի գործերից շենին բորշտում:

Թուման Արծրունին առանցին ջուղեալ են խոռում
և եռնականների մասին: Նկարագրում էթ նրանց հայպարտի
աղքաղ կյանք են վարում, կորեկով են սնվում, այնի մասին
զգեստներ են հաջում և այլն. բայց այդ յեւ ու մազ յեւ
միշտ դաշտպային վայրում ապրողներին ոգջուրաննեն.
հասնում, յերբ թշնամին պահպարտ իրայի հարզակվում:

Սուլուրայի պագտուրյան մեջ այս ցրանում
վորոշ գրել ե բռնում նաև Գեղարվեստական գրակա-
նուրյունը: Միայն 10-րդ դարը հայկական գրանչու-
թան մեջ Գեղարվեստական Գրացանուրյունը հայ:

շես զի Զայն վորպեն առաջին մեջ, վորպեն Գրահան
իշխուրույն դեմակ: Բայց այդ զի՞նշանակում, վոր գեղա-
վելութեան խոսք զի յեղել այդ Գրահանուրուակը մեզ:
Կոչ այդպես չե: Դեռեւս իին շրջանուս Մերպատճե-
միրներն իրենց յերկերուս առաջին դեսթեր, առա-
ջին յերեվուրըներ շարադրել են Գեղարվեստական
խոսքի միջունը: Որինակ ՅԵՍՈՒՍՆ արա Գրրիօ Կ ԳԱՅԻ
շափող Ծովեանու պատմական վեպին, թե իր կանու-
շամբով և յժ իր Գեղարվեստական կողմուն:

Նախորդ շրջանի Գրականության սեղ հան, ինչու Գեղարվեստական առաջին կորուսեր, Գեղարվեստական
խոսքի դարրեր, վոր Բայմական պրոտեայդուն ԵՐԵՇԽ հայ-
կական Գրականության: Ի այլ ձեսի սեղ՝ շարականները մեզ,
անկայ այնուհանդեր Գեղարվեստական Գրականությունը
յերակա դրուրյան սեղ ԵՐԵՇԽ հայ զի Պրոտվորութեալ վոր-
պես առաջին Տանը և ինքնուրույն դրեամկ:

Էւրդ դարրից է վոր հայուրանում Ձեղարվեստական
Գրականությունն սկսվում է հանրեն գալ վորպեն առա-
ջին Ֆյուզ: Վոր առուսու Գեղարվեստական Գրական-
ության նախահայրն է յեղել Գրիգոր Նարեկացին, եւ
ապա Նրանից հետո Մերեւ Ծովրեալին:

Այդ շրջանուսն է հանրեն Զայն Նարեկացին,
վորպեն Գեղարվեստական յերկի, Գեղարվեստական
խոսքի հեղինակ: Նարեկացու Գրական Չործունեց-
րյանը Ըստանվուսն է յերկու շրջանի. Ակադեմիան
աղքանում, այսինքն առաջին շրջանում նա գտնվել է իր

"Կանչերը" և "Գալցերը", ինչ յեկարուք՝ վերպին շրջանում՝
և Տաշխան վլոյք երգության" ը. «Կանչեր» և «Գալցեր» - և
մեջ դրականութեան կողմանաց բնույթ կռու վերանայութեան
կանչ աշխարհիկ մոդելներ. Յեկարտեան Նարեկանու մոդելներ
ու արժեքավոր վորեան բանեան ականապահապետեան և
նախա առաջ այս «կանչերնեան»; Տարերանի Նարեկանու
բանեան կենցանք կերպով նկարագրութեան նարդունքուն
զյուշապուն աշխարհանքի պրույծուն, սայս բշեմուն զեր-
գութեան կողմէ. Վոր մուտքան ու սիրութեանուն բնուրյունը
բնուրյունը ուրամօրունց Ֆոխուրյամբ և Գեղեցիկուրյամբ:
Յես ըստերուննեան Նարեկանու կանչերից սեսի:

«Ծանոթան կաղ» - ի մի ազգանձու վորի սեզ ևս նկատա գունո՞
Ենքը «Նարեկանմուր», ինչ թէ Հարբանու ու Նանցեանու կողմէ
պարբեր կարկան է հնաց խոնացած նկարը Նարեկանու շնկարագ-
րան կողմը, թու ունկարուն ասի:

Այս առ ինու շետագախոր
Ծանոթանոյ յառաւ ոքին,
Երկու երանեանցի արտգանեան նեան,
Ցողէ ինօրն իդեալ յառաջրութ ունու:

Յայլեան ըստ սեզ սարեկանուն
Գեղացիուն նայրը եալ նկատու.
Վոր սիսէն, ի սրբին նուրայիշը
Կարկանցի սարք երան սէն:

Հիւսեր կեղեցիկոն ըստ սրբինաս,
Նանգարիկ բանայր, բան սերեկին ձեմիք:
Բերան երկրերի, Նարեկ ի սրբանց կարել.
Ծեղուն շայունուն Բանը երանց տակուն:

Երբուա լավասից պարուն

Սնաներ խան պերենք!

Բիտունց խառներամ վարդից

Դոյն չ գոյն օաղեռնի օաղենցան

Այս օան ու զոռախ օասերդ

Կարծագոյն ոսկո արձակեցնան:

Այդ նոն ու շարուն արժանուր:

Հարդ առեալ վարդ շաղանեն.

Ըուշան շաղեր յովկին

Ըուշաներ դեմ արծական:

Ըուշան շաղով լիճաւ.

Ըոյ շաղով և շայ Տարթարով.

Ծաղկունիք ամբան շաշ առիւ.

Ծաղ յանցէն անց յարծանէն.

Խորդիք ամեն շուրջ առիւ.

Դեմ լուսերն զուհ գունդ թուրին

Ծադին շրա դաշերի Ծեց ամենը արծ բաշորս նարուքան
դաշնէ, Վորքեղ յուսուն կերպով պրվուօն մի տայր վեպան-
րուրուն, յի կարդուու եւ այդ դաշի մի հայրին օլ:

Անձաւ օն աօյաւ

Զայսին աշեալ օն կապուալ.

Եւ ահա շշարեր պային այն

Եւ ահա պայայր պարւու այն

Երբ եարիւր քարդ խուըրին, վեց կորը նկան,

Մին Տանուշակ խոյացինեաւ:

ի Մասեաց յաջ Կողմանէն

Սայրիկն աճեալ Են Կապուտօն,

Եւ ահա շշարժքը սայրիկն այս,

Եւ ահա շիազայր անդրւն այս:

Երթառութիւն Են արծաթի. Ըստն Եր ունի,

Եւ սանուրիթի ապրութիւն:

Վրկեր շարած շարածուած Իոյ Ծարգարիւր

Եւ ահա շշարժքը սայրիկն այս,

Եւ ահա շիազայր անդրւն այս:

Այս Ֆորդի Ֆոթեր և Ֆակուն

Ու ամիջու; Խասդարապուն,

Հայնաթիկութիւն խարդիշագու ահեղագու,

Չա չայն անդրւեկն ամուխն

Կանցին առներ արոռակիւն:

Երեւ, Երեւաք Են սաթ սպիրուն

Շաշկարիսցուցիւն արաքաբայիւն Ըստացարանիւն,

Եղակը ամին խաչանան:

Եւ մակնամին Իոյ Ծարգարիւր.

Եւ ահա շարժքը սայրիկն այս:

Եւ ահա բաշայր անդրւն այս:

Ծայրեղ Յեր ուշադրութուն Են Իրակարուն ՈՒ բանե պատ
Նարեկասին Կապուտօն սայրի Բայց օխուրով և Կոր-
Զանով: Այլու Կանգնած սարի լանջեն, Բայց առաջ ու ի
ջում, Կի շարպան: Գեղեցիկ Են սպիսն Ծափաթեկները,
ուժեղ, Բայց սալը Կի շարժում ու կ շարժում են Յաս

շարծվում է, ըստ Յանցի և Արքայական Միացյալ պետությունների ձեռք
սիրածանում է լայնարձիւմներ և Խաչառապատճեն ժողովրդի առջև
Ֆորս Գյուղացին այս գույշ է հանդիս և Գայլի Հյանը ըստ առջև
համեմ և վոչ յերբեք վարչած բանին, իւստաբան ու Ե-
նայիրություն։ Այս է Եյականը, սայտ աշխարհից Շարժեա-
յու Կաղերի Ծեզ։ Ենա աշխարհի կարր ունի Շարժեային
իր „Տաղերում“։ Յօթ Ծի Կողմ թողնենք Կաշերին հո-
ական չեմ, այսինքն այն հաշվածները վոր Շարժեային
իր Կաշերը կյուսելին վորութեա Այս է Վերց Սուստ Կրթա-
կան վորոց տեսերի հետ Կապված դեպքեր, այս Յրանցուն
Բակականին զայի շաբույ արդահայրված է աշխարհիկ Տ-
դրիվներ, լավագնություն դեմք կյանքը։

Տաղերը „Վերաբերվում են Շարժեայու սրեցան գործու
թան յերիշապարդ շրջանին։ Տաղերում դեմք Տաղերի, դեմք
Բնությունը, դեմք կյանքը վորոցակրործն լավացեն վերա-
բերմունք Շարժեայու Ծովանհասկանայի հաշման յետենեցք
վանցառնենք Մի հանգամանք, այն վոր Շարժեային դոր-
ւել է Մի մատառակացրանում, յերբ Գոյությունն ունեցել
Բուշրակյան շարժում։ Այդ Տամանակացրանում հայտ-
արձում կյանքի նկարնեմք լավացեն վերաբերմունք յեւ
հասկացողություն ունենալ թուղթական շարժման հող-
նակիցները և ամենայ հավանականությունը Շարժեային
իր յերիշապարդ Տամանակ Գրնվել թուղթական շարժ-
ման աղբեության պահ։ Այդ հարցի պարզաբանման մաս
նար արք Մի բայր կենատ գրահան յեղեկություններցաւ

Նարեկային ապրելու Նարեկի վանդում։ Արա ժամանակ-
կաշրջանը ըսկում է ՀՕ-րդ դարի վերջին, ՀԼ-րդ դարի
սկզբին։ Այսինքն Ֆրանցիայի Ժամանակի յերբ թուղթապահ
շարժումը գործում եր Զ-րդ Եպապում, յերբ այդշարժումն
ապրում եր իր վերտիգը։ Նարեկայու հայրը՝ Խոսրով Կազե-
վացի Ժամանակի Գրիգոր առցնավորություններից ՄԵԿՆԵ
յեղի։ Խոսրովն իր Կյանքի մեջ մասն անցե կայրել վոր-
սին աշխարհիական, Բայց վորով Մը ջանում հրամարվում
է աշխարհիկ Կյանքից և ընդունում է հոգեվորո՞ց Եղիքե-
րելով յեպիսկոպոսի կոչում։ Յեպիսկոպոս դառնալուն
իր յերկու վորորին նորին, Գրիգորին և Հովհաննես, Կային և
Նարեկի վանդում։ Խոսրովին ՄԵՂԱԴՐԵԼԵՆ թուղթական
շարժումն պարկանելու մեջ։ Վոշ Միայն ՄԵՂԱԴՐԵՎԵԼ և առ-
աջեկ Բանադրվել և Ժամանակի Կարեղիկոսի կողմից և ՄԵ-
ԿԵԼ և Բանադրանքի կան, իսկ յԵԿԵՂԵԿԱԿԱՆ Բանադրանք
այն Ժամանակ ա ԵՆԱԲՈՂՈՐ պաշտիճներից ՄԵԿՆԵԼ յԵղի։
Բանադրվել Նշանակվում ե հայացվել ՔԵՂՋԱԼԱԿԱՆ ՎՈՐ
հասարակության կողմից։

Դամարյա թէ նոյն բաշդին և արծանանոմ Նարեկայու
Դասդիարակօ, վորը Միա Ժամանակ յԵղի Գրիգորի ՔԵՂՋԱ-
ԿԱՆԱՅԱ Նարեկային, Նարեկի վանդի վանահայրը։ Դան
Կունկու ՄԵՂԱԴՐԵԼ ՏՆ ԲՈՆԴՐԱԿԱՆ շարժումն պաշտի-
ճելու մեջ և Տական անկողջում պարհապետեն Գրեկ թուղ-
թական շարժումն դեմ ՄԻ ԲԱՌԱԴՐԵՎԱՆ ագիր։ Այսպիսի
կանաճ յԵղի ԵՆԵԿ հԵԿՈՒԻԵՆ Նարեկայու վուշ ԲՈՆԴ-
ՐԱԿԱՆ ԵԵՐԻՆ Նարեկու վուշմերյալ։ Բայց այդքի ապաստո-
ված։

ինչպես կծանում էնք՝ Նարեկացու օնտառակացու զանց
վոյ միայն թշորոշ թուղթրակյան շարժման ակդրից
գործնելուրյամբ, թուղթրակյան մկրտիլայն գարանով
ծողովորդի մէջ, այս նաև այս բանով. վոր հոգեվորակա-
նուրյան վրա ևս սկսում երկողոր աշդեցուրյունը ունենալ
թուղթրակյան շարժման գաղափարները։ Ինչու շի-
հարելի այդ բանը մեխանիկորեն գարանտիւնն ՝ Նարեկա-
ցու վրա, թայս յերբ մենք կարդում ենք նրա կաղերը և
նրա այդ կաղերը համեմապում էնք նրա սկզբնագոր-
ծության յերկրորդ եղանակի հետո, առաջաձնորեն առաջ
ե ջայր այս համովումը. վոր Նարեկացու գրովէին տ
յեղել այդ շրջանում թուղթրակյան գաղափարները աշ-
դեցուրյան դրակ

Գորիցոր Նարեկացուն իր գրական գործնելուրյան
մեջ, սակայն, չի մնում այն ուղղու վրա, ինչ վոր նա ունե-
ցել է իր սկզբնագործուրյան սկզբում; Յերեւ Նարեկացու-
նագործուրյան առաջին եղանակում, այս է՝ իր „Տաշերում“
զարգացուրել աշխարհին. Ծովիվներ և սույսե գալիքներ,
կրամքը, դեպի թնուրունը. Դեպի նարու. Հավաքուս վեր-
թերմունի, ուշգիմիսը, ակա իր սկզբնագործուրյան
մերժին. Եղանակում այդ ուշգիմիսը, դեպի կրամքնունը-
ցած այդ վերաբերունիքը կրյերելում. Նարեկացու
սկզբնագործուրյան վերջին եղանակում, վոր նրա գրա-
կան գործնելուրյան մեջ բարու է, հանդեսե գալու
միացրիկմը; Նրա գիշաւոր յերկը՝ „Թաշը ան վոլք եր-
գուրյան“-ը ամբ ուզուրյամբ հագեցած մէջ միացրիկմ-
ուն.

“Մազյան վողբերգուրյան”-ի մեջ ուս քայլութեա
հրաժարութեա կյանքից, հրաժարութեա աշխարհի կյանքը
չերից, հրաժարութեա պայմարից և զգութեա միանալու
իր համար գերագույնութեա հանդիսացող ասցումածային
Մեծուրյանը: Նարեկացին այդ աշխարհութեա գրեթե
չերդ դարի սկզբին, այն ժամանակ, յերբ բռնքքային
շարժութեա սկանութեա ուժեղ հարված, յերբ այդ դար-
ժումը Ֆաշվեռուց հետո կրկին թեղական և կղերա-
ապութեա դեղադպուրյանը, իր վայրէ ՀՊԸ
կան ունակցիան իր խրախճանքն երապրում: Նարե-
կացին իր “ Մազյան վողբերգուրյան մեջ հետեւյալ
հրաժարական թեզն եղանակ մարդու և ասուլաձույան
միջնեւ: Նա դիսելով իր զգութեան որյեկորին, իր համար
երեսունը գերագույնութեա հանդիսացող ասցուն
ասութեա:

Դու լոյն ես և հոյս,

Եւ ես խաւար և հիմար.

Դու իսկութեամբ քարի գովեիք

Եւ ես համայնոն չարաքիկար.

Դու գեր սպորից և երկնից,

Եւ ես անիշխան շնչոյս և նոգույս.

Դու բարձրացեալ ի կարյաց զարեալ,

Եւ ես դաշտնաւոր և վրանգաւոր.

Դու իւեր բան զկիրս երկրից,

Եւ ես կաւ անարգութեան գարցութեան...

Այսդեղ ասրվածությունը հանդիս է գայրը, վորոյ Յա
ամեն ինչ, ամենակողի, իսկ մարդու անզոր ամենից
ժողովուն

եակը յօրկում: Ասրեկացին վող միայն մարդու նկատ-
մամբ ե այսպես մքածում, վող միայն դեպք մարդկային
կյանքի ե այսպես վերաբերվում այլ և թշորյան մասը
նույնահ դադում: Ես պրում եմ:

Տարր մամացիս յանցի,

Անցեալ անհայր և ապառնին կարծողական,
Ես անհամբեր և թշորին յերահանագր,

Ոդք անհասպացիք և միդք յնդեալք,
Կիրք հարկաւորք և բարք անծուժկալք,

Մարտին մեղսամակարդ

Եւ հոճարութիւն երկրասէր....

Ասրեկացու համար անցալին անհայր է, Գալիքապագան
Մոր, թշորյունը և մարդկությունն առ վողինչ են. Արա
Յոդ Խուալքությունն ե գրիրում, Կյոդ բանի համար եւ
Արա ամրուզ զգուումն իրում է « Եղիսի ողորմութիւնն
Ակեցնուից ընդիւ եւ շոնչ վոգւոյն իմ ընդիւ բեկ
անքածանօրէն կապով միացեալի մի»: Արա ամրուզ
զգումն այն ե վորոյեսի վերանա աշխարհիկ, վերքրային
միանութեարք ու հարաբերությունների, խորասուցի
իր հոգեկան ապրումների մեջ և սփյուրի բրեն « Գերբ-
նական ուժի » կամքի կադար մանը, Ասարդենի ամրուզ
եղություն միացրցիւմ է և Ասրեկացին արդեն հանցեա-
կի գային վորոյես հայկական միջնադարյան միացրէ
Եղիսածության համար և երկայապուրիւն: Նա ար-
դահայութ է իր ձաւանակի կշերտ - թեղալական
իշելուցիւն: Ասրեկացու « Տաղերը » և « Թագյան վողքեր-
գության »

Զիրքն իրենց բոզանդակությամբ, իր ծնունդով, աերով
 շարքերվուս են իրարի: "Յաղերում" առցահայրված
 բնուրյունը, մերը դեպի կյանքի անհաջորդ մարդկացինուն
 նկարմամբ, իսկ և մարդան վողքերգության"-ի մեջ բո-
 լորովին հակառակը: Ինչով բացարր եւ այդ յերեսով
 թօ: Ինչպես Գյանհայրել այդ: Այդ յերեսովույթ գյա-
 նհայրական համար Տեսք կրկին ու կրկին պերք են
 յայդ ներտնի այդ մասնական շոզանի դայասուան
 սուրիական հարաբերությունների և սուրիական
 տարբեր խավերի պայմանի վրա: Եթե Նարեկաց ո-
 գործությունը պկարնական շոզանը վորոշաբերու
 կապահան թուղթակյան շարժման հետ, ապա նրա
 Դորթությունը վերջին շոզանը վոյ միանալու ընթացություն
 կուր թռնողական ճերի հետ: Նարեկացին թուղթ-
 ին բայում է իր կապերը, յերեսով կապերը ծառա-
 ցել են թռնողակյան շարժման հետ: Նա ամուղություն
 ունեմու է կցերա-թերական արեւուդիական
 պահայիշին, իր մասնակի ամենաիրուզոր միագրաւագ:
 Ամպայտանորեն այդ յերեսովուրի վոար իր անդամ դաշտական
 եւ ունեցել թուղթակյան շարժման պարզությունը և
 այդ մարժման առաջավոր միջի: Իր մասնակի հետաքրի-
 մական նորդի ու ու պրրու դաշտակյարդի հավեռներությունը
 դաման հայտնաբեր: Կեշափոքական ուժերի պայմանը
 թուղթ ինքը կարող եր: առաջական այդուրի հո-
 սալքում: Բայց որու հետ Մահմատակի Նարեկացին
 իմբ որություն է: Իրեն նոր կանոնած դաշտակյարդը:

Գեղազական գասակարդի գաղափարները։ ՅԵԿ ահա
Նարեկացին միստիկային, նրա „Առաջյան կողքերությունն՝
պերֆերիոն վարպետների ուսակցության ընդունության
շարժման, ընդեմ թուղթության առաջդիմական գաղա-
փարների։

Գրիգոր Նարեկացուց հետո 12-րդ դարի սեպթին
գեղարվեստական գրականության մեջ, վորպես գեղար-
վեստական գրականության հիմնադիրներից մեկը,
հանդես եցաւին Ներսես Ծնորհավին վորսիր գրա-
կան ուղղությամբ, դեպի Կյանքի ունեցած իր հայութ-
ներով բավականին ցարքերվում է Նարեկացուց։ Նրա
գրական գործունեյության ավելի հանգանանորենիրու-
սի հեղագա շրջանում։

9-11-րդ դարերի գրականության մեջ վորոշչությունը
բռնում նաև կրոնական-յեկեղեցական գրականու-
թյունը։ Այդ դեսակ գրականությունը հայաստանում
սկսում է պարզանալ բավականին վաշ շրջանիր, հետո
5-րդ դարին, բայց առ առանցին բարե սպանում 8-9-
րդ և հեղագա դարերում։ Խոպարեց են գային շարա-
կաններ, վորոնք մեծ մասամբ յերգվում են։ Եկեղեցի-
ներում պարարագների ձևանակ։ Յարականների
մեջ նկադիկից դառնում գեղարվեստական գրականու-
թյան դարրը։ Վորոշ շարականներում, վորոնք հասել
են մեզ; Նկադիկում են նույնին նախաքրիստոնեյական
մոդիկներ։

Բայի շարականներից կրոնական գրականությանը

բավական խոշոր գրեղ Ելունում վարժաքանուրյունը: Աս
Գրականության այն գրծական վոր պատրիերացնում է
առանցին ճգնավորների, բավանանքիամարհացնան-
քի յենթարկվածների կյանքը, ուր բավականին գրեղեկու-
թյուններ կան նրանց վարժի մասին: Կրոնագան, յեկա-
նեցական գրականության մեջ փոփոք գրեղ չի բռնում նաև
օեկանաբանությունները:

Կրոնական, յեկեղեցական գրականության արժեքը
մեկ համար այնեւ, վոր այդ գրեղ պատրմական բազմաթիվ
դեպքերի և յերեվոյթների մասին գրեղեկություններ կան,
վոր դա վոչ միայն նշում է գրական մշտի պարգևացումը
այև հանդիսանում է պատրմության ոճանշակ աշբյուր-
ներից մեկը: Բայց դրա հետ միասին գրականության այդ
գրեական ունի իր բացասական կողմը - սխոլաւորիկներա-
ծողություն, և նորիապաշտություն, միաբնիւմ, գոր-
րեր, վորոնք կազմելուն այդ ցեղ գրականության առա-
ջևոցը և նառայելուն զենք գրիրող դասակարգեցնելուցին
պշեմակամուրությանը խավարի գրգիրության մեջ պահե-
լու համար: Առանք Են գրականության այն կերը, վո-
րոնք յեշելուն նայասկանում 9-11-րդ դարերում:

Բայի գրավոր խոսքից, գրականությունից, այդ
մամանակ ժողովրդի մեջ յեղել և ապրել բանակոր
խոսքը, ժողովուրդական բանահյուսությունը:
Հնացես հայունից հայերի մեջ դեռևս շատ էր ցածանից
բավականին պարզացած են յեղել գուանական յեղագեր,
պատրմաձեռներ, եպուր: Այդ գուանական յեղագերը

և առեասութեան վիպասանությունը, ու գրուց հետք օքանի և
ամեն երապարակային շերկայացումները մկնք առաջ
ըրջանում Մինչև 5-նույն դադիր բայց առաջական գաղափարը
են յեզէ ծողովրդի մեջ՝ ճայտոն պաշտոնական շղանու-
պուն, հարսանիքներին մեռնալու և հազար ուղարկու-
մանակցելու գոտանական յերգիչների ամբողջ պահան-
ուողներ և այլն:

Հայապահում քրիստոնեությունուն պետքանիւնու
դառնալու հետո քրիստոնեությունը հեռանուածան
դեմ հաղթանակներու հետո քրիստոնեության պաշտոնա-
կան յեկեղեցու կողմից սկսվում է ուժու նոյն ամեն, օգո-
ստանական յերգերի դեմ. Ծողովրդի մեջ Գյուղություններ
կող ներկայացումների դեմ: Յեկեղեցուն հաջողվուն
Եմանակի օնթապիտմ պաշտոնական շղանուածան
Դուրս մղել այդ յերգերն ու պարմված Բները: Անկայ
յերե յեկեղեցուն հաջողվուն պաշտոնական շլ-
ջակարի դուրս մղել Ֆուանական յերգերը, այս
ծողովրդի միջին սարսրու մղել յերգարող այդ և
ծողովրդը գործ դար պահանձել Երաժշգ թերէն
թերան բազմաթիվ ծողովրդական յերգեր, պարմ-
ված Բներ, վեպեր, վորոնք իրենց վրա կուտերին հե-
թանոսական շրջանի շունչը: Քրիստոնեական յեկե-
շներն որանց դեմ պայմանական, սայդարու միջոց է
Դարձնում ամեն այն, վոր ամ յուրացնում է, անքա-
նականութե, յերաժշգուայունը, ներկայացնան վորոց
գորրեր, նրանց օրգուղիք քրիստովուացունը

Ժողովրդի վրա ավելի արագ կրարածելու համար :

Ժողովրդական թա՞նակյուսուրյան մեջ 9-11-րդ դարերի ընթացքում իր պարզվավոր գրեղներ բռնում էին կական ժողովրդական եպոս՝ „Ասսնա Ծոեր” վեպը։
„Ասսնա Ծոեր” ժողովրդական վեպն սրեղթվել է ժողովրդի լոգիստիկ հենցայդ շրջանում։ Ինչպես հայոցներէ այդ վեպի պարմական հիմքը լեղել է 9-րդ դարի կերպ Ասունցի Հեռնական ների ապարա մթուրյունն արաբական դրբուջների դեմ։ Երաք վոստրիկան պապագական կելով հայաստանի զատապան Գավառներ թափականին թվով գերիսեր և վերցնում Ժողովրդից, թափական թանակուրյանք հարսկուրյունն է վերցնում յերկրից և Զար շտեռում պարունակում։ Մուշ Բաղաթում։

Զարնանամկին Ասունցիներն իմանալով այդ ճական, հագուստն իսութեակիները, հարցակվում են արաք վաստրիկան Յուսուֆի վրա, պարզուրյան են նայենու մարդիկն, սպանում են Յուսուֆին և ապարում հայագանիկ Գերզան Ժողովրդին։ Անա հենց այս դեպքը դառնում է պարմական այն Ֆոնը, վորրի վրա հյուսվում ե „Ասսնա Ծոեր” ժողովրդական հոյական եպոսը։

„Ասսնա Ծոեր” եպոսի հիմքում ընկած է Ժողովրդի պայմարը ուրար դրբուջների՝ արարական խայիթարի ծանր լին դեմ։ Երաք դրբուջները յերկրից դուրս են ին Բամում հսկայական հարսկուրյուններ, ավերում են համար Բաղաթներ, Զյուղեր, հավաքում են ին

Ըղովրդից ժանր հարկեր. Գերուս եյիս ժողովրդին ապա.
Անդի մեջ՝ այդ յերեվուուր արդահայ գրչուս է կույբա-
ռինի թերանով. յօրը նա ասուս է Ծորա Մէլքիքին.

"Կառնեմ Բառուն ազար աղջիկ արմաղան.

Բառուն Կարծ կ'սրկ'յերկան ք աղան,

Բառուն յերկեն զնիկ դաշտ Բառնան.

Կողերով վուկի կը շափէմ որդր գարզան խարզ.

Ասուս յերկրում կը թերեմ թաշան".

Եյսեղ ժողովրդական վեար պահպանել եմ ի հեղափո-
թիր յերեվուուր այն, վոր արար գրիրողները հարկահան-
սան ձանանակ զար հաճախ հարկի փորիարեն մարդկանց
են դարել: Ֆիշը և մեր պարուին երև այդ Տասի նշանա-
դրանի վերաբերյալ կտղեկուրյուններ չեն գալիս, սակայն
չը այդպիս գեղեկուրյուններ դաշին են Հայաստա-
նի հարեւան յերկրների մասին: Կոդ յարեվուուրը "եր:
Կարող պարփակվել օրիայն մրյերկի սահմաններու":
Արաբական Խայիթապու Գործադրել եայդ նաև Ծուս
յերկրների նկարմամբ: Ահա վերոհիշյալ յերեվուուրի
արշագանքներ, վոր ժողովրդական վեպն պահպանել:

"Ես յում ժողովուրդին արդահայ կելով իր մզան այլբարձ
ուրար գրիրողների ուեմ, սակայն Ծորից յեկան թուոր
մարդկանց չի համարում թշնամի: Ընդհակառակը
վեպուս Բարովզում ժողովրդների համերաշխու-
թուուն, ժողովրդների բարեկամուրյուն: Յերբ Իմ-
պիքը մերսուտ Ծորա Մէլքիքի բանակը և սկսում է
կողորել նրա վորքը, Դավթին է դիմում մարաբա-

Նակրց մի ձերունի հետեւյալ խոսք ժերով.

"Եղ շպարտերու մեջայ դակ մի մերսի,
Վոր կա բազա փետայի. Վորկա մորեն Տեկի.
Վոր կա վիճի մասկի, նարդառնի, նաաշի.
Մի կնիկ կա, թոյի դան ժաղցած, իկի,
Ժիրադի զոռով դրբելով իշերի Մորամեյի.։
Կիւա խեր ենոր կորդ, ենի ֆու Շոշման"

Ծերունու խոսքերին ունկնդրում թափթթռն պահան-
ջուս ե չոսս պրվի իրեն իր թշնամու Մորա Մթիքի թիւանը:
Ժայիրը մենամարդում Մորա Մթիքի դես, հաղթում
նրան և վշոջնացնում. Հաղթութունից իշերո Մորան
զորքին համերաշնուրյան պահանձով լի խոսքերով լի
նամատում ե նրանց

"Օհ հօտուն իսին իս կրվի
Այր կրծիեն յօկել եք, Գնաստեֆ ձեր դքինք
Ելեք Գնաստեք Ֆեր կրներ, ռհարնաստեք
Ծի խարթն ել Բախշիմ Յի":

Աս մեծ հոտանիկս է, վարք արդահայրէն ե մոշովորդն
այդ եպուում; Եյօգենց մոշովորդների համերաշնուր
թյուն ե Բարովպում, Բարովպում է այս, վոր մոշովորդը
մոշովորդի թշնամին շե, այլ մոշովորդների թշնմիները
զահագործողներ, իշրանաներնեն, նրանի վորունի
իշխանությունն ունեն իր թշնչութում և այդ իշխա-
նությունը Գործադրում են միայն իր թշնցահերի հա-
մար:

"Ասսնա ծուեր" մոշովորդական վեցը հանդիսանում

Ե մեր ժողովրդի հանձնարեց սպեշալ գործությունը։
Նրա մեջ նաև համամարդկային շաբ մերժեր։ Նրա մեջ
Գոզըում ե, յերգվում է բազությունը, հերոսությունը։
Նվիրվածությունն իր ժողովրդին, իր հայրենիքին
Նրա մեջ զարգացվում է ժողովրդի համար պայքարելու-
վոգին։ Նրա մեջ մեծ շափով արքահայր Ըստե իր եր-
կիր պաշտպանելու, իր ժողովուրդը պաշտպանելու
Մեծ կամք, հայրենասիրություն, բայց այդ հայրենա-
սիրությունը քարոզում է ժողովրդների, զարթերազգու-
թյուններին պաշտկանող աշխադավորների միջև խաղա-
ղություն ու համերաշխաթյուն պահպանելու սկզբունքին։
Իրան կրա:

Այդ վեկութենելով մեր ժողովրդական բանակու-
սության Գլուխ գործոցը հերագա շրջանում իր հարօն
ազդեցությունն ե բաղել ինչպես ժողովրդական բանա-
կուսության, նոյնպես և գրականության զարգացման
վրա։ «Աանա ձոեր» եպոս հայ ժողովրդի սկզբան
նույտուրայի մեջ, իր բարձր գեղարվեստական արժ-
քով, իր աշխադավորական իդեաներով գրավում է Ե-
զակի կրթ։

Պատմագիրական և գեղարվեստական գրականու-
թյան զարգացման վուգրութայ Հայաստանում միաւում
է աշխատանալ նաև գիրական միջիք, թէև առանցքը մո-
խուր դէսթեր, ինչպես գրականության բնագավառում
եր այսպէս հանդես չեն գալիս։ Ճիշդեն Շոյ գրառում
գիրական միջը Շայաստանում ունեցել է իր ներկայու-

յուսից՝ Անանիա Եղբակացին, վորովազպէ և ամբ
դաքաշխությամբ և մաթեմատիկայով։ 9-11 րդ քարերուն
ել ասդշաբաշխությամբ, օաթեմատիկայով վրադպություն
Հայաստանում, բայց մենք չի հասել ժիշտ շաբաթուրաց-
իակություններ այս շրջանից։

Ասդշաբաշխությունից բայց Հայաստանուն
կրազելեն նաև աշխարհագրության ոսումնահրու-
թյամբ։ Կան վորոշ աշխարհություններ, աշխարհագրու-
թյան վերաբերյալ, վորոնի ոսումնասրողների կողմէն
համարվում են 9-10-րդ դարերի գործ։

Ակտեր զարգանալ նաև թժկությունը, վորոշ և ար-
կայուսից յեղել է Մագիստրոսը։ Վորոշ փորձ է ար-
շել նաև փրկիստփայտության բնագավառում, եկուցքանիք
հայկական փրկիստփայտության նորի ներկայացուցիչը
հանդիսանում է Գրիգոր Մագրիստրոսը։ Գրիգոր
Մագրիստրոսը, աշխարհական լինելով հանդերձ, պիտ-
կուական լինելով հանդերձ բայկանարկ գեղանց
յեղել էր Ժամանակի գրկություններին։ Նա լավա-
ցել է յեկեղեցական պարմությունը, Ժամանթյալ յեղել
հունական փրկիստփայտությանը և վորոշ Ժամանակ
նվիրվել է Գիրական գործնեյության։ Նա նոյն հան-
իր դղյակում՝ Յաղկացորոսունեցել դպրոց, վոր-
ոշեղ սովորեցրել է ուսուցներին։ Առաջին վորոշ զայ-
խականի Մագրիստրոսը չունի։ Նա, ի հարկե, շար-
ե գրել, բայց նրա Գրական գործնութեյությունը սահ-
մանափակվել է Համականերով յեկեղեցական պարմու-

թան վերաբերյալ, առաջնային խնդիրների ուսումնակր-
րությամբ և հենց գրական այդ գործնեյության մէջ եւ
արդահայրվել եւ կրա փրիմուֆայական միկրօ, ամեան
նշան փրիմուֆայական միկրօ յեղեւ շաբ խշանուկ: Կոչ
մի համեմացություն կը հարեմի դնել Գրիգոր Մագիստրո-
սի և դապիր Անհաղթի, կամ շեշնիկի փրիմուֆայուր-
յան միջն: Բանն այս եւ, զոր գրիգոր Մագիստրոսն իր
ջորջնեյությունն սկսում է այն ձամանակ յերբ թուդրական
քաղաքական շարժումը լայն ծավալ եր սպասել, իսկ նա
վորութիւն թօդական դասակարգի իդեոլոգ և իր գրի-
շը և իր սուրբ ուշը ուժը Եայդ շարժման դեմ: Հենց ին-
քը Գրիգոր Մագիստրոսը թուդրական շարժման քա-
հիթերից տեղու եւ յեղեւ 4050 ական թվականների
սկզբին, վորի շենքով ակերպել են այդ շարժման մի շարք
կենցրուներ: Օսմանյան իր փրիմուֆայական ավողը
կարողությունն իսպան դնելով իր դասակարգին՝
թեոդականությանը, ողջ եայն թուդրական առօ-
քակոր գաղափարների դեմ:

Տ-31-րդ դարերի հայկական կուսդուրայի
սեց իր խոշոր դեղն երկնում Ֆարգարակերությունը:
Հայաստանում Ֆարգարակերությունը շաբ վաղուց
և սկսել զարգանալ: Մասսես հայրնի յեմարգարակե-
կան հուշարձանների մասուրդները գայսեն
դեկան խալդական շրջանից, իսկ 5-7րդ դարերում
Հայաստանը հոշագավորե իր Ֆարգարակերական

Հուշարձաններով: Առկայն արդիքական ու վաճառչութեար
ժամանակ և հերո միջն թ-րդ դարի սկզբներու Ֆարգա
րապետական արվեստը Կայսարականութ ու ՅԵՂ շահութ
անուն և ապրում և Միայն Ֆ-րդի-րդ կերպէ, Վոր
սկսութեարկին վերականգնել: Ֆարգարապետութաւան
շարգացման համար այդ շրջանում սկսել է պետք Եղիշեն ՎՈ-
ՐՈՒ նպաստավոր պայմաններ: Յերկրի վոլորակաց
Բարրիթների առարակունք, հարսության կուլտուրութէ, Բազմ-
ների շարգացումը և թաշուութ Են Ֆարգարապետական
արվեստի Վերելիթին: Բաղաբաների շարգացմանը
Հայաստանում Ֆարգարապետական արվեստը
Բռնում է աշխարհականացման ուղին: Բաղաբաները
Ֆարգարապետական արվեստի Ակադեմիայի առաջար-
րում Են իրենց պահանջները: Բաղաբաներու հա-
ռուցող շնորհերն իրենց Ֆարգարապետական պա-
թով, կառուցվածքով վորոշափութ գործ շափութ գործերուն էն
Քերպարական դպյակների, բերդերի կառուցմանը-
մի: Նոր առաջապահ Բաղաբանին դասը, հաջին
առելորականների Ֆարգարապետական արվեստի
Բնաֆազուումիր պահանջներն են առաջ զարդումը
և ահա Բաղաբանական կանքի այս շարգացումը իրա-
նում է Ֆարգարապետական արվեստին և շարգաց-
ման և աշխարհականացման պրոցեսը:

Անըրի պեղումների ժամանակ հայոց առքերուն են
Ֆարգարապետական արժեքութեան պալատները:

Այդ ցողը ե գրախս, վոր այն Տամանակի Բաղաթներու
ունեցել են Խոնստենյալ շենքն: Վոհ օրայն պեղուս
ներն են այդ վկայում, այլ այլուրի սի վկայություն մենք
ունենք նաև Գրականության մեջ: Ճասդր վերտուր
և նի Բաղաթին վերագրում է Թարդարապետական
արժեք ունեցող խոշոր շենքն: Նա Կենքն, Կարծերն
համարում ե ավագան - Վորոշե նորապատ նարե եր: Այս
պաշտերավոր արդահայրությունը վերաբերվուն
է Բաղաթի արդաթիւ զեվավորմանը:

Աշխարհիկ Կառուցվածքների հերթեր մեջ մին
եւ համեմ: Նման շենքերն անման Կերպով ավերվել
են, կործանվել են: Այդ պատճեռութել դժվար է
լորդ Կերպով Գաղափար Կազմել աշխարհիկ շենքե-
րի Թարդարապետական վկայությունների մասին: Գրա-
կանության մեջ, Անկայու, Կան հայու ունեցոր Կա-
րագրություններ աշխարհիկ Ծննդեալներ, Կառուցված-
քների մասին: Այսպիսի Ծննդեալներություն թողեց
թույնա Արքունիքի Գագիկ առաջին Արքունուն
Կառուցվածքներ - պաշտոնականն: Այդ Ան-
դադրությունը համարավորություն է կայլի մեջ ը-
րուց պաշտերագում ունենալու նման աշխարհիկ
շենքերի արվեստի, ու վոճեր մասին: Նա պահպանէ,
Սորայի պահպանը ունեցել է 43 Կանգուն Բարձրու-
թյուն 40 Կանգուն յերկարություն և 40 Կանգուն
Լայնություն: շենքի Կառուցվածքնեմար Գործադ-
րեւ են յերկու հարյուր հանգար միքր յերկար:

Աս առաջելական թիվ Ե քայ առանցելական գոհեց ու
հանդերձ չույց Ե գալիս շենքի մեջությունու հոյակա-
պուրյունը : Այնուհետեւ պարզագիր շարունակու-
թ՝ շադ պարմանայի Ե բաժարի հրօֆրի վերօնա Յ Ե
կադարն առաջ պունի թարզրանալ : Անկանառա-
կի խորաններ, անկյուններ և գեղասահոյք շրջա-
պարներ վորոնց վոշ հաշիվ կարենի յ Գրութէ Ե Ե
չու Ե Նայելով աօրողը պարփակել ։ Պոածանալու
վոսկեղէն յ Երկնահարը Մի Գօրերունի, Վորի Անա-
լու համար թագապորին պարփակ գալու նօան, նայ
պերթէ գլուխրէ հանել և հերո պարանոցը պահե-
լով հայրի հազ կարենալ դեսպել պահական գուն-
զարդ պարներ:

Կյուրեղ կան վոսկեցարդ Զահեր վրանքացան-
թագավոր՝ շրջապատրված լուսապասկ պարանոց-
րով, սրանց հետ նաև Նվազանունների խօրեր և այ-
օիկների հրանալի պարեր: Առանձներկների քաջու-
թյուն և Ըօբիշունների կորպուսներ, առյուծների կոմար-
գացանների խօրեր և գոյրեցույն պատուանքնե-
րով կարդարված թոշուններ, յերածներ”;

Այսնկարագրությունը չույց Ե գալիս, վոր աշխարհի,
շենքերը, վորոնք հայկապես կառուցելու իշխող
Դասկարգերի համար, ունեցելու հոյակապ թարզը
դեմք: Ներսից զարդարված են յեղել նկարներով
և քանդակներով :

Թերք ասէլ, վոր հայ հական մարդուրաստեղուրցուն
մեզ վորօնանկարը - քրծուկուները շաբ պայտաճյան
շիգեղել, ավելի դարձված չեղծ շենքի և որորուն
ներսից պարդարելու համար յեղել Եղ Բանդակներ և
ուետք վորագրություններ:

Յեթ Գ-ԱՌ րդ. դարաշրջանից Մեկ շաբ թիշեն հասէլ
աշխարհիք շենքերի Ծնակորդներ, ասաւ պատճենակա-
ռակ բավականին շաբ Եղ յեկեղեցեական շենքերից
Ծնակած հուշարձանները; Բայց Կուրքական Մասկորդ-
ների առկայությունը Մեր պատրիքները Բավականին
կտեղեկություններ Են քայլս այդ շրջանի յեկեղեցւուա-
նած և կանական Սինարարության մասին; Հիշաւ
Դարաշրջանից պարկանող Մի շաբ հուշարձաններ մեզ,
Վորոնի Մասկել Են Մինչեւ Մեր որերը: արժեքավոր
Են՝ Կամրջազորի, Հոռոմին, Հաղպատի, Անահենի,
Տարեփի, Նարեկի կանքերը: Արթամարի յեկեղեցին
Կոյի Կարողիկէն, Գագաշեն Մայր յեկեղեցին և այլն:

Ֆարդարապերական այս արժեքավոր հուշարձան-
ներից շաբերը կանգուն պիճակումն Են Մասկել, Կան-
ինչն Մեր որերը: Ֆիշը Ե Կրասի յեկեղեցեական
շենքներ Են, Բայց յեկեղեցեական շենքերին Են հա-
ղերէ իրենց պատրիքներ Են իրենց դարի ֆարդարա-
պերական արկեպի Կնիքը; Ենդ շենքերի Մի զույգ Ե,
Վորօնիք Վորոշակի Գաղափար Ենք Կազմում պատճենակա-
կի հայկական Ֆարդարապերության մասին; Ենքնիք,
Վոր յեկեղեցեական շենքերից հուշարձանների այլքան

առաջ լինելու ուսի իրվորու պատճառը ։ Եղայութեա
 շենքերը միշտ յենքակա յենքեղեց չոչ մասնաւ
 կան արհաւայրի քնուրու, այս մարդկային պատճառին
 նվաճուսների ժամանակ, գործաւերի ժամանակ, առ
 ջակուսների ժամանակ նրանց օր չը յենքակա յեղեց
 խորպական, զեն խնայքեց, զեն պահպանպէց զեն
 իականակ, հարզակվող թշնամին մեզ աշխատու ե
 սոյթ բոլոր շենքերն ապրու, Կործանի ։ Վասիտի
 և յեկեղեցիների մարդու սոյթ կարուի ամէ ։ Դուր
 չակող կողսը, նոյնինկ թեկուց ան թրիսրուկուց յեց
 յեղած շինի, ակնածանքով և տուրեցի յեցեղուուն,
 այդ շենքերին և համար բազարարկեց օն օրուն այդ
 շենքերու յեղած հարսկուրյունները լաւանենու
 Մեր աղբյուրներու շան բաշտաթիկ կոնցեպտուուն
 այդ նամին։ Մի այլ հանգամանք և կան, այդ այս Ե.
 Առ ամիրեղու հեցու յել այդ մարդիկ աշխատեց օն
 վերաշինն ավերված շենքերը ։ Դրա համար Ե.
 յեկեղեցական հողարձաններն ավելի շագեց մասցել
 Բայր այդ իրով Ֆ-Հ-Հ-րու դարեցրածուն յեցեղեց
 ցական շենքեր բազարարկ շաց օն կառուցել
 Այդ Ե. ի հարկե, ուսի իր պատճառն ։ Բայց այս Ե.
 Առ պարուն քերպարկան գալակարգ և աշխատ
 պարույն դեմ մղած իր պայմարու մի բազարածուն
 միայն սրա ու նիկակով, մի բազարարկուն օնաց և
 թշնի ուժով, այդ բոլոր շաբար ապարան ենաւու

առ քաղաքարական զբո՞ց՝ կողմէ. յեկըղեսին,
վորոնի հաշդեսէին քայլս վորուտն սրբող քեղա-
լական դասաւորդի իդուրի գրան։ Հեղափառ 9-11 րդ
դարերու աշխաւորավորության մէջ ուժեղանու
է պայմանագրի վորու քեղալական սարգերի դժու։
Բունկուս են ջտողացնական ապահովություններ,
հաշդեսէն գայլս առաջարկութեան մաքեր, գայլ
փարսեր, ապա գրառող դասակարգը դրան հակառակուն
է Բայր արքու Արևակրո, այսինքն Յունիոսի նաև
վանական կյանքի պարագումը, յեկեղեցու ուժեղա-
լումը, իսկ այդ յեկեղեցիներուն և զանթերում քա-
րուուտ երև քեղալոյն համառնդսէն մասին, ասոր-
ձու և իշխանի գրած նարգերի դէմ վորոնց ուրացուն
շնչարելու մասին։

Կյանքերի կառուցման հետ կամպան և ամենքնուն
վորական կյանքի պարագումն այդ շրջանուն, իսկ
աս նոյնպես սի ռեակցիայի գյուղական շար-
ժումների դժու, հայրեական թունդրական առաջար-
եական Գաղափարաբուության դժու։ Ապայս այդ
բացառական դժու հետ մեամին այդ վայրերը իր ճամա-
պակին վարդապետէն մեր Գրական կուլուրացիթումն
Ծրճունին, Հասպիրվերպարս, Տաղունեյրն և Մուս-
ներն իր եսացարքապությունները Գրեւէն այր վայ-
րերում, վորոնի վարդապետուն Գրական կուլուրաց
պահպանէն Ենայս։ Տարբարակերպության 569
մոթի տեսանենին 9-14-ուն ուներ կատեր ընտէւ

կրս նախորդ շահապել զերտ նախորդ շրջանում
մինչև Երևանի վոյք Ներական վայս յէշել օքա-
շերի զնը, ապա այս վրձանում բակերի քաջութեղի
և գույքի բառարելի կամ հանգացել վուժը ու հետո
բարձական բառայում այս բառը բարձրացն գորերը
աշխարհ բարձրացնելու բառացը, ուրեմն այս դրամական:

Ֆարգարապեցական արվեստի համագերների
մի զանի օնոց գյուղութե, վոյր գորերը վորոշն օնոր
դարձական սպիրլ, վորոշն զել հայկական ձագուն
լուսի: Ամբերը բարձրացնել ե շենքի կենցրուական
և պատճերի վրա: Ազյունական շրջանուսայդ գորերը
բառանկյունիւ յեղալ, բայց հերոսութեան որա անկ-
յունները բացմացնել են և ուշ ձամանակ արդեւ
կոր են դարձել: Կորդուն անկյունացելությունը:

Ֆարգարապեցական արվեստի արդարակայտ-
ութ պիրող դասակարգի թեուշալունորի իշեուո-
թիան Ֆ-Ա-րդ. դարերում սկսանուն ե ավելի երկ-
ճառչակ չենք, չգիտուն ե դեպք վեր, վորոշուր-
ելության նոյնուն ե հնացը գրականության մեջ.
Ծիսդիկնել:

Ֆ-Ա-րդ դարերում՝ Հայաստանի Ֆարգարապե-
ստության կարգապուտը՝ նախորդ շրջանի հերու-
թեան պատճեան բառուր շափով առաջ ե գումա: Ֆարգա-
րապեցական հուզարցանները, վորոշուրել շրջա-
նից մինչև մեր որերը մնացել են, վկայում են

Ֆարշարապետական գույնսի կայի, Ֆարշարապետական
կառուցումների բարձրաստրանալի օճախ: Ֆարշարա-
պետական արվեստի կառուցանքի շենքի նյութը
գերազանցապես ֆարշ կազմում, շենքի շարպանի
մեջ գործադրել են շաղաղի այնպիսի խառնուրդ,
այնպիսի փետակ, վորո լուղեւէ կրան ամրություն.
Կար ծրություն և պահպանել ե շենքը դարերի ըն-
թացքում: Եադ ուժար այդ շաղաղային շանգանին
ավելի ամուր ե, քան շենքի մեջ եղած ֆարերը:
Կրեմնիկայի և Կադարելա գործության ցեղա-
կերից ՀՕ-ՀՀ-րդ դարերի հայկական Ֆարշարա-
պետությունը հասնում է իր զարգացման գագաթնա-
կերին: Դակապես յեթ հաստացության և դրվագ
միջն և բոր հրդային շրջանի թայակարանի ֆարշա-
րապետական արվեստը ըստ եպուրաների, ապա ազն-
քար և դառնում, վոր գրված շրջանի ֆարշարապե-
տական արվեստը ըստ եպուրանու առնամբ բարեկայի-
կան ազնագույնած տարածագույն շրջաններուն
ելու իմաստով է Հ-ՀՀ-րդ դարերի ֆարշարապետա-
կան արվեստը հայկական կուլտուրայի պատմությ-
ուան մեջ ունի իր արժանի դեղը:

Իր զարգացմանը ընթացվում է-չի-որ դարձ-
րի հայկական Ֆարբարտակերությունը Կայսերական
շրջեղել հարեւան յերկրուերը, հարեւան Տաղովար-
ները Ֆարբարտակերական արքեպիսկոպոս Շնորհա-

կառակ, այդ առջեսոցը, ինչպես և յուշուորացի
 մյուս թշագավառները փորսաց ենուրյած էնք
 և Տուել հարծան յերկրների և տղովորուների
 Ֆարգարապետական արվեստի հետ. Հայկական Ֆար-
 գարապետուրյան վրա դրվագ, շրջանում վասն շնորհ
 ապահով արաքական Ֆարգարապետուրյանը: Այսին
 ապահուություն կի ունեցել հայկական Ֆարգարապետու-
 րյան արվեստի վրա և այս բյուզանդական Ֆարգարա-
 րապետուրյանը. Վրացական Ֆարգարապետուրյանը:
 Անկայն այդ ապահուությունները մերս արկործ ու շենքոր
 կրել ե հայկական Ֆարգարապետուրյանը: Այդ ապա-
 հուրյունները խթանել են հայտարարանում Ֆարգարա-
 պետական արվեստի պարգապատը և հայտառությունը՝
 ներկ արաքական, բյուզանդական և հարծան մյուս
 տղովորդներից Ֆարգարապետուրյան սկզբանները,
 յուրաքանչել այն, իյուս ե իր գեղական վնեն ու եց,
 թուն հայկական Ֆարգարապետական արվեստի բնո-
 րուց գեղրի հետ, սրբութել մի վոֆ, Ֆարգարապետա-
 կան մի սորսկի, վոր բնորուց և հայկական Ֆարգարա-
 պետուրյան համար, Բարձրացել է Ֆարգարապետական
 արվեստը մի սորտ աստիճանի, պահպանելու ու պահ-
 կան կոլորիդի գերակշռությունը;

Հայկական Ֆարգարապետական արվեստը էլ
 իր հերքին փորսաց ել բյուզանդականի և հարծան
 մյուս յերկրների Ֆարգարապետուրյան վրա: Այսուհե-

Նախրողներից շաբերը գլուխմէ՛, վոր հայկական
Ֆարզարապետության վորոշ զեղեր, վորոշ գէեր բառ-
պանդական Ֆարզարապետության Գնով անցել են
Դեպք զեղության: Այդ նշանակում է, վոր մըս Ծովագոր-
պարապետության առաջարեցում վոր թէ Տերիս արկորդ ո-
չ նորութել ե Որսի ազդեցությունը, այլ դեղին ունեցել
Ժողովությունուն հարեվան յերկրների և հարեցան
Խղովորների հետ, ինչու այդ գուանձունութիւնը մար-
դարապետության պայքարության Ծեզ Հայկական Ֆար-
զարապետությունը Գրավում է վոր պահանջարեց վոր
քեզ:

Ֆարզարապետական արվեստը ուզել նաև իր
Ներկայակությունները, իր վարպետները: Որինաց
հայրնի յէ յեղել Ծննդում Տրդարը, վորի սպեշալ-
գործություններն են Անդ Բաղաբի և Ծիրակիալ
Մզանների Մի շարժ հուշարձաններ - հեռու Անդ
Տայր յէկեղեցերին, Գագկաշենը: Նախր գարրինուր
Ֆարզարապետներից Մէկն է յեղել: Յեղեցություն-
ներ կան այն տարին, վոր նրան վորութեա հօնուր
Ֆարզարապետի հրավիրել են Բյուզանդուրի Բայզ
Քի Գիրավոր յէկեղեցուն՝ Առքայի վերաշնորհյան և
համար:

Վասպուրականում Երթունքների Մոր հայկական
Եկեղել Մասնակտը վորը հեղինակությունն է Ծիրական-
ուր յէկեղեցերին:

Այդ մարդիկ վոզ օքայն շախագծէ են, սարսաւ հա-
սա հուզարչանները, այս իրենքանտրզակեն հա-
նակցել են. Կրանց անունը Պորթը պարզեց պոր-
թառիր-վարչեցներ, Բանդակա ջործներ. Կրանց
այս շենքերի վրա թողծ են իրենց արվեստ և մոլ-
չերը քանդակա գործութեան մեջ, նկարչության մեջ,
պորթառիրության մեջ և այլն:

Ֆարվարակերական արշենքը արվարձական եղու-
թան հետ կողմը բարձրաց, կրաներ հարակացան 9-11-րդ
դարերուց Հայոց գաղափառութ պարզացներուն Բանդա-
կա գործությունը. Ընթերը թե արդարութ թե եր-
թուր պարզարկած են, ինչ Բանդակա պարզերուն,
Բարեւեթներուն; Այս Բանդակա զարդարութ մի շաբ-
ին շարժաները վրա միջնա հիմն յն տեսքն են, ու եզ-
իրենց նրբությանը նշում են կորա թրության ար-
վեստի պարզացն: Բայց ասցինեանը, Դեկտեմբեր-
այն Ե, կոր այդ վեց աշրութուններն ակնեն թեսնադր-
կայուն, իրենց մուրացներուն խոշոր զարդում արվածաց
վում են աշխարհիկ կյանք, կապահան և արդական Ե և
յերկրագորեն, ըստ հեղու: Այս գորոագրություն-
ները պարկերացնութ են անունների վարչական
կույ, յեզ, զանազան վայրի կենցություներ, թուսերի,
Մրգերի խառնու, նոր, քանց, բնշորևայուն, կար-
կերները, յեղեւեա ճան առանցքական պայմանը
ների հետ համապատ առաջին կենցություների

թոշունների նկարներ, բայց հաստօնագրաքարտ չէին.
Այդ փորագրությունները առվորական բարելեթներ
չեն: Նրանք իրենց արվեստի նրբությամբ հասնում
են Բանդակագործության կադրարելությանը: Ժիշտ
ե Բանդակագործական արվեստը, վորապես արվեստի
առանձին ժյուղ, ինքնուրուց ժյուղ հայաստանում չի
կարգանում անկախ Ֆարարապետությունիցաւ
այդ Ֆարարապետության հետ հարակցված, բայց
նա իր կադրարելությանն է հասնում:

Բարելեթների հետ միասին 9-14-րդ դարե-
րին սկսած հայաստանում զարգանում է նաև նկար-
չությունը, հայկական մանրա նկարչությունը:
Ակնքանական շրջանում դարձյալ հարակցված ֆարար-
ապետության հետ, ինչ հետագայության կապված գրքի
չեպավորման հետ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՅԼՈՒԿԻՑԱՆ ՏԻՐԱՄԵՏՈՒՐՅԱՆ ՑԱԿ

ԱԵԼԳՈՒԿ ՔՅՈՒՐՔԾՈՒԹՅՈՒՆԻՐՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԽԵՐ

ԱԵԼԳՈՒԿ ՔՅՈՒՐՔԾՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱԳՎԱԴ ՄՐՋԱՆՈՒՄԱԿԲԵՐԻ ԵՎ ԵՐԵՎԵԼ ՂԱՎԱԽԱՎՐԱՆԻ ԱԳԻԵԿԱՆԵՐՈՒՄ։ ՄՐՋԱԲԱՆԱԿԱ - ՎԱՆԻ, ԲՈՂՎՈՐ ԾՈՂՈՎՈՎՈՐԴՅԱ ԵԲԵԼ։ 9-11-րդ ԴԱՐԵՐՈւմ նրանց նոր գրոհն արդեռ բայիշպելեր և առաջազնելեր դասակարգային ուժեղ շերտավորում։ ՁԵՂԱԿԵԿՈՒՆ - ԲԸ, ԿՈՎԱԿԵԿՈՒՆԵՐԸ այս ևս իրենցից չեխն ներկայականությունը կոնֆենացան հարգելով սեղակացուներ։ Մրանք արդեն արդունյալ ուրիշ, իշխանություններն զեղս քերծ սեղի, գրոհն նկարմանք, իրենց շուրջն երին համարնմբել արդունյալ ների վորոշ շերտ և անվան վուժ երին բեկեր, իսաներ։ Կյուր թյուրքական սեղերը շիրման մեջ երին մերել իրենցից դեպի հարավ գոյնվոր նայակայակ և զարգացման աշեմի բարձրակար, օնչոք վրա գրնչած ծողովրդների հետ։

9-11-րդ դարերում այսման խորիրդային թյուրքական ուղբեկացանի, ուղբեկացանի, կիրկիրայի և Տաթէկիրացանի գերիցորիայի վրա կային Ծի շարք իշխանություններ, վորոնց մեջ՝ պետականության զարգացման դեպակերկ աշբիյեր ընկառության նիւթների պետությունը։ Կամանի գուներին

Առաջին հարթվան և ուժը մրցակից յեղել է Կարա-
խանիդների խանությունը. Վորք կազմաձեռ մի շաբա-
հիքանիար խանություններից: Այդ պետություններից
Դեսի հարտվ, Աղջանիսագրանում և պարունակած այսի
արեվելյան մասում Կար Հազարյան պետությունը: Այս
~~է~~ իշխանությունները ՀՅ ու Պարի պետությունները
Դարի սկզբին մրցակից իրար հետև անօգտակար
թշնամական հարաբերությունների մեջ եյին: Ահա
այդ պետությունների հետ եյին շփումայուրցիւ-
ները, վորոնց մի մասուն ու եյին պարզածում,
Անձնուկներն իր ծննդապետ Անջունի անունով
են կոչվել: Բյուրբական պեղարմբերը շփուելով
Անձնուկների պետության և Միջին Ծահայում առ-
լոց այլ ժողովրդների հետ. ՀՕՐԻ գարում ՄԵՇԹՑՈՎ
ԸՆԴՈՒՆՄԵՆ Ծահուտականություն: 980 թվակա-
նին Խոր յերկու հարցուր հապար եղար ԸՆԴՈՒՆԵ-
ԼԵՆ ինչպատճ: Խոյամի գարածանը խոշոր չափով
նպաստել, ուստի ապահովակել և Անձնուկների պետությունը:

Հարավում ապրող այդ նստակյաց, վորոշ կուլ-
պուրա սպեղ ձած ժողովրդների և այդ Բյուրբակների
Մեջն ուել վաղ ցըջանից սկսվել է իրոքանակությու-
նը, առելուրը: Բոլովոր Բյուրբակները ՄԵՇԹՑՈՎ Կարիք
են պատմակի, պատմակի և այլ իրերի, իսկ նայա-
կաց ժողովրդները Բոլովոր Եների վերցում են ին-
քնապանակել և միս, անառուններ, հայրեակեցի

թողդ և այլն։ Այդ թափառացրդիկ պեղերի և այս
պեղությունների միջն գնալով պատելի զարգանու
ափրանքափոխանակությունը։ Թափառացրդիկ պեղե-
րը հաճախ շեյխ սպասում, Վորաբիսի վաֆառական-
ները գնան իրենց նոր, այլ նրանք իրենց հողերը
վշտու ենին ստիճանագրին առելորական գեղեցիկ
նոր և այդ փորձանակույցունը կաղաքություն։
Հաֆարի ել այդ հաշ գամանից առք եր հանդիպ-
չում, Վորաբիսի այդ թափառացրդիկ պեղերը հար-
ջական այլ յերկրների վրա ազար շենք բերելու,
կողոպարելու նպագակով։ Այդպիսով կամաց-կամաց
նրանք պատմեն իջնել դեպի հարավ։ Նույնիսկ
Ասմանիդների պեղությունը այդ թյուղի պեղերից
Մի բարին թնակ եց ներ Եգալիս Արդարիս դեպի
արին այն պայմանով վոր նույնի պաշտպանու-
ման սրբածերին իրենց պեղակից իսմբերը հայտա-
կում ենորիկ, Բայց եենց այդ թյուղի պեղերը դարձան
Ասմանիդների պեղության կործանողները։

Սեղուկները, Վորոնի պար թյուղի ականց ց-
ների մի քայլու են յեղել 10-րդ դարի մէջք Շերե-
ապելին Եւյելի արայանը լժի կոստանդին ափերին
հերո իջել են դեպի հարավ և կուղավորդուն են։
Բորբարայի շրջանում են Ամուրդարիա Ձերիկուա;
Այսինչ սեղուկները սր սեղանուով նաև անց են
Ասմանիդների, Կարախանիդների, Կասիկիկան շերի-

և գազմայի պեղության միջև, յեղած կորչուն օրին։
Աելջուկներն իրենց ցեղասեցների Աելջուկինայր
Տուկանի (Վորոքառակը նշանակում է աղեղեյեղեղ՝
և բյուրբական ցեղերի միավորողներից մեջ) և պատ-
իրեն Աելջուկի Գլխավորությամբ շփշելով Միջին
Կարայի վերոհիշալ պեղությունների հետ ընդունում
են իսլամ։

ՀՕ-ՐԴ ՂԱՐԻ ՎԵՐԳԻՆ, ՀՇՐԴ ՂԱՐԻ ԱԿԱԲԻՆ ՆՈՐ
ՅԵՂԵՐ ԵՆ ԽԶԱՄՈՅ ՂԵԿԻ ԿԱՐԱՎ և ԹԱՇՈՒՄԵՆ ԱԵԼՋՈՒ-
ՆԵՐԻՆ, ՎՈՐՈՎ ՄՔԵՐԻ Ն ԿԱՐԱՅՈՒՄ ԱԵԼՋՈՒ- ԲՅՈՒՐԲԵՐԸ
Դառնում են զգայի ուժ ու ԱԵԼՋՈՒԿԻ ՎՈՐՈԴԻՆԵՐ՝
ԿԱՐԱՅԵՐԻ և ՄԵԼԻՔԻ ՃԱԾԱՆԱԿ Գազնային պեղու-
թյան համար սպեղծվում է ռեալ վրանգ։ Գազնայի
պեղության գլուխ կանգնած Մահմուդը վարեց-
լով այդ ցեղերի հետագա գործնեյությունները ց-
ցանկանալով հեռացնել են այս իր պեղու-
թյան համար սպեղծված վրանգը ՅԵՐԲԱԿԱԼՈՒՄ
և Բանդարեկում իսրայելին այդ հանգամանքը
ՀՀ-ՐԴ ՂԱՐԻ ՅՕ-ԱԿԱՆ թվականներին ԱԵԼՋՈՒԿԻ
թոռներին՝ այսինքն Միքայելի ՎՈՐՈԴԻՆԵՐ՝
Տուղրություն և Զակիրին առիթ են սպեղծում
հարշակվելու Գազնայի պեղության վրա։

Այդ յերկուսը 1037 թվին Գրավում է Մերկը
և Նեղապուրը։ Մերկի մակրեներում Զակիրին
հայրարարում էն Վորայես իջրոց։ Նրանք Մերկը

և Նեշապուրը նվաճելոց հետո սԵԿԸ մյուսի հԵ-
Կրեսիկ Գրավութեն ջուրզան, Յաբարիսկան,
խորեկմբ Կաթիւ չարեցմբ; Մի ժիշ հեկո ավելի ավելի
յեն խորանուց քեսի պարսկասրանը, Գրավութեն
Համաղա անը, Ռեյը և Վերջապես իւսպահանը:
1040 ական թվականների սկսքին արդեն վողզ պար-
կասդանը նվաճելեր Տուղրուի և Զակրիքողմիկ,
վորիկ հեկո պարսկասրանուշ հասպարվում է ԱԵ-
Չուկյան ցեղությունը Տուղրուի Գյումուռությանը;

ՍԵԼՉՈՒԿՅԱՆ պետության սկիզբը պարսկասրանում
Պատումնասիրողների կողմիկ ընդունվում է 1087 թիվը,
յերբ Տուղրումն ու իր յեղայրը Գրավութ Մելլը
և Նեշապուրը: Հասպարելով պարսկասրանում
վորսես պեղություն և ամրապնելով իրենց հիմանու-
թյունն այդպես; ՍԵԼՉՈՒԿՆԵՐԻՆ սկսում էն Գրոհել
դեսի արեվմուտիք և դեսի հարավ, հենցայդ Ճամանակն
էլ ԱԵԼՉՈՒԿՆԵՐԻ մերժութեն հայասդան:

Հայասդանի նվաճումը ՍԵԼՉՈՒԿՆԵՐԻ կողմիկ.

ՍԵԼՉՈՒԿՅԱՆ առաջին արշավանքը դեսի հայա-
սդան դժույթ ունձնում 1048 թիվն իբրահիմ զանալ
և Գրոհից կորավարների դեկավարությամբ: Այդ
ամենակ Հայասդան ապրում էր Ճանր վիճակ:
Հայասդանի մեծագույն ծառը Բյուզանդական ԳԵ-
ՐԻՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ էր: Հայասդանի կուսարու:

ԴԵՐԱՆ ՉԱՐՈՒՆՄԱԿՈՅԻ ԵՅԻՆ ԻՐԵԱԿ ԳՐՈՒԹԱՅՈՆՆ
Ի ԽԵԿԱԿԱՆ ՀՅՐԵՔ ԲԱՇԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՎԱՅԱՀ-
ԴՈՒՅ. ՀՈՌՈՅ և ԱՅՆԵՐԻ ԲՈՅՏ: ԲՈՆՎԱՆ ԳԵՎԱԿԱՆ
ԿԱՍՏՐՈՒՐՅՈՒՆԸ Ի ԽԵԿԱԿԱՆ ՀՅՐԵՔ ՈՐԱԳՈՅՆ ԵԱՆԵՐ:
ՆՎԱՖԵԼՈՒ ՀԵՏՐՈ ՎԱՐՈՅԵ ԵՐ ԱՅ ՄԱԿԻ Բաղաբական
ԲՈՒՆ, ՎՈՐԱՄԲԻ ՄԵՐԿԻՐԸ ՌԱՎՋՄԱԿԱՆ ԿԵՏԱԿԵԿՐԿ
ԹՈՒՂԱՆԱ, ԽԵՎԱԿԱՆ ՄԻՒՐԻ ԳԱՇԳՐԵՆԿԵԼՈՒ Ի ԽԵԿԱ-
ԿԱՆ ԿԻՆՎՈՐԱԿԱՅԻ ՊՈՃ:

ԱՌԻ ԽԵԿԱԿԻՆ ԾԱՅՆ ԽԵԿԱԿԻ պակոմագիր, հեցագի
ԺԻՐ ԿԵՐԱԿՈՒ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՒՄ ԲՈՆՎԱՆ ՄԻՒՐԻ ԱՅՐ Բաղա-
Բականությունը: Նա ԳՐՈՒՄ է:

* Այ Կարաօսէ ՄԻ ԾԱԿ ՄԻՈՂ պակոմէ զելորուստ
ԲԱՐԿՈՐԵԼՈՒՆ և ԿԼԱԿ ապաշաւնաց դրան ԽԵԼՈՒ,
ՎՈՐ*** զօրացն թուրքաց կրծաց յանդիրութիւննէ, ի
Առու պահապահացն, ի Կրկար և ի թուլանոր վարաց-
ԶԵՆ ՅՈՒՆԱԿ. Վանակի ՄԻ Առ ՄԻ Բակեալ ԽԱՆԻՆ ՎԲՈՋ
ՎԵՐԱԿԱՆՆ Ի ԿՐԱՆՔ ԽԵԼՈՒ, ՎՈՐԻ ԽԵԿԻՆ ԱՐԿԱԿ և Խ
ԴԱԼԱԿԱԿ և ԲԱՐՁԵԱ, ԽԱՎԻՆԵԿԻՆ ԿԱՐԱ ԲԱԳՈՒՐՈՒ
ԲԵԱՆՆ ԽԵԼՈՒ. Բակեալ ՀՅԱԿ պահապահութեանն զօրաց
և զօրավարաց. և ապջն ԷՈՎՈՒԾ ԽՈԲԱՆ ԿՐԵԱԿ ԱՆՈՆ Բա-
ԶՈՒԹԵԱ ՎԱՆԴՐԱՐ ԿՐԻԽ ԵԼՆ ԴՐԱՐԻՆ ԱՐԱՅԱՆ Բ. ՆՈ-
ԽԵԿԱԿԱՆ ՎԱԿ ԽՈՎՈՒԱԿՆ, ՈՐ յՈՐԾԱՅ ՄԵՋՅՆ ԿԵՏԱՆԵ
ԿՐԻԽ: Խակայն ԷՈՎՈՒԾ ՅԱՅՆ ՊԱՆ ՊԱՆԱԿՆ, ԱՐԾԱՐ
ՎԱԿԱՐ, ԽԵԿԱԿԱՆ ԽԵԿԱԿԱՆ ԽԵԼՈՒ Բակեալ ԿՈՐՅԱՆԵ
ԺԻՆ և Կ ՎԱՐՈՒԿ Ի ՎԵՐԱ ԱՐՁԱԿԵԿԻՆ ԱՐՈՎԿ ՎԱԾՅԱՆ:

յաղթորդւն իրեան համար ես և ինքեանք
անպարկառել երեսօք կորոց զօրաշարօք և տերքի-
նի չօրօք չիայֆ պատել զաւացին մինչ ապարսինգ
անդէր ցեսին զամենայն առեւթ Մոլոխյայեր Եզ 135/6/

Բյուզանդական պետքությունն այս ասորիթանիւնը
բայթայել Եայասութանը Ասպահան կարողությունը,
վոր իուզոր գիտադրություն կազմակերպել և սեղու-
յան արշավանդները կատակելու համար՝ անկարողներ
իսկ սեղուկները բազարի եռվող ծովովուրդ ենիւ:
Հասրիզեցուն նրանց օճախութեանունք. վոր զուաց
չիերը թաշամ ենիւ վորայես արձիւներ. վոր զուաց
հունու ներացիք են ենիւ, Բազարի գործեանունք:
Ծուանց իր ծազ կողմաների կապերն արշակուլ սեա-
զուս ենիւ գուայառութ որ և իր ուն:

Հօշաւասացինք առաջողակերը
Եայասութան յեղութեան թարուերը զանայր և Գրտուց.
Նրանց արշավանդի ուղղությունը հեղթեցյած է
յեղել: Նրանի մերժ է ա վասայուրական, վասայու-
րականիկ վաճառք լին կուսաքային ամբողով անցնի
և մանասինքորդի ցր զակայիք և այնքենից ո օսք
բանենի դաշտը: Բասենի դաշտում Անջուկ և ան-
բանակը բաժանվում է մի բանի խօնքնի: Ենացին
խուսը արշավում է քեսի կուսարս և օգուստուսինը
ՈՒ խորքն ասուաթակուս և Աստքը, Յայքը և
Կորշաբուսիսը:

Յերկրորդն ողղություն է պերու շում շետք

արեգակնայք - հասնում է օրականացած քավառ
Տողենուս և Յեփրադի արերին:

Յերրորդն իջնում է դեպի հարավ, դեպի դարու
և դեպի հաշոտնրի գավառը: Արշավող սեղուկները
ասպարակում են այդ վայրերը, զգում ու վերցնու
կարինը, բայց այդ չի հաջողվում նրանց: 1048թ վ
աշնանը սեղուկները հետ էն քաշվում և վերականց
Են իրենց արշավանքը 1049 թվին նոյն ուղղությամբ
դեպի նոյն վայրերը և ամբողջ յերկու քաղոր նրանք
ասպարակում ու աշերում են հայասցանի հարավայից
շրջանց երը:

Բյուզանդական կայսրությունը, վորհ Չերկչիա-
նության կուկ գրնչում նրա այդ վայրերը 1048 թվին
փորչ անգամ շնու անում պաշտպանելու յերկիրը:
Ծիսայն 1049- թին Կայսերվում է մի փորչ սեղուկաց
կորթերին Դիմադրելու և հետ Մողելու համար; Բա-
սենի դաշտն են հավաքվում հայասցանում յեղանքու-
պանդական կառավարիներ կամ ենթակա և Ահարոն
Բուղարը, իրենց կորթերով: Այս յերեկուրն Բատնի-
դաշտուս միանում ենակ Գրիգոր Շաքիստրոս,
չոր այդ ժամանակ Միզա Ճեղութիւնավարին եր նշա-
նակած, և վրայ լիպարիկ իշխանը: Այս շորս զորա-
վարներն իր ենց կորթով Բատնի բաշխում Ֆագա-
րամարդ են կույս սեղուկյան արշավող կորթերի
դեմ, բայց զորավարների մեջաւ յեղանք անհամայ-
նության հետեւանքով պառակը պատճենվում է Բյուզանդա-
կան բանակը և պարզվում: Այսպես վոր Բյուզան-
դական կառավարության կողմից Դիմադրության

այդ փորձնել անցնում է անհաջող։ Ինքը թյուզաշ-
շական կայսրությունն ոչ թափականին թռուակել
և ոճացնուրկ եր գարզել սեղուկնեան արշավոշա-
նակին դրեագրելու համար։

Այդ Ֆակարտամարդրու հետո սեղուկնեանը ս-
ժերը շարունակութեան իրենց տապալութեանը...
Ները : 1048-1049թ. արշավանքների ժամանակաշրջա-
կում եօ Հայաստանի մի քանի քաղաքներ ու ազա-
ներ : Ըստ անշնասւեն Յանր հարված ե սպանում
խոշոր քաշքաներից ՄԵԿԻ՝ Արքանը։

Հասկրիկեր գրին և Առ. Խայեկին պարմում են,
վոր այդ քաղաքի բնակիցների կեզ կողորոշե է,
մի Տար Գերազարվել, քաղաքը երդեկվելու պետք
չել է։ Այդքան ուժու ելեղել այդ հարվածը, վորսե-
ղուկյան ավերվածությունից հետո այլեւս քայլաց
վորքի որ կանգնելի : Դարձակում ելիսում նաև
Կարսի և Կայազան այլ քաղաքների ու քավառների
կրտ : Այդ արշավանքների ժամանակ գեղիյեն ուշա-
նուց քավական խոշոր ավերում սերբ յերկրին հա-
րուցվում է Այտիքանան Յանր հարված :

1049թ. վերջերին Սեղուկյան քանակի իրե-
նական մասը հետեւ քազմում և քայլ Յանր - Ծուռ
խորեր են Մոստ Խայասպանում, խմբեր վորուց
միան Տամանակ յերբեմ - յերբեմ ասպարակում
են առաջին վայրեր, առաջինին զրծաններ։

Սեղուկյան այդ արշավանքներից հետո Բյա-
կանդական Կայրությունը փորձում է Կաքասպա-
րասպակել Գալիք Նոր արշավանքներին դրեագրու-

լու համար : Այս շաբաթական քույզանուայի քառ
 շուրջան հարկաց քաջախառութեան դրուց քայլու-
 թանում չըրոշ կարենիչից են երրութեան գույքանուայի պատճեան ան-
 դայասուածի նվազեանքից են են քույզանուայի մաս-
 քարյունը և հայտարարներ գանցուի եր բայց հար-
 կեր, բայց արդի գորոգներ, պարսպան բայց պատճեան եր-
 երկորս և ժողովուրդը պանցուի եր այդ հարկեանքուայի :
 Ես ուր հարկադրուան ենք նվազանքուան քույզանուայի մաս-
 կայտուրյան կողմից հայերի նկատմամբ հարուցա-
 հալածանքի հետօքանքուան քույզ, հայտնանքուան քույզ,
 բոնք կրու եյր նաև կրոնական քայլան արակա-
 կան քույզ, և վորոնց յենքարուցուան քույզ հայերի
 վորուեն նվազուցեերի վորուեն պարուցեերի առա-
 զայրքը երես խորը գոճ գոկուրյուն, շուշարկան
 շուրյուն դեկի քույզանքան սկզբուրյունը,
 դեկի ենուները . մանավանդ, վոր բալուան շուրյուն
 կայտուրյունը հայտարարներ կողմից պիտօւն եր գոր-
 ծեն նվազուան ընթրուի են հայտարարն ինքնառուայի
 իշխանությունները վայնուցուան :

ՅԵՎ ԲՈՅԼԱՆԴՐԱԿԱՆ ԿԱՅՈՐՄԱՐԴՈՒՆԸ ՎՈՐԿԵՍԿԻ
ԿԱՐՈՂԱՆԱ շաբաթե քիչ բարձրացնել իր դիրքը
Հայաստանում, գործում է այդ նպատակին հասնել
առանցին հարկերի թերեզացման միջոցով։ Այդպիսի
ցեղեկություն ՏԵՂ բաշխ էն Սրբական արջանագրու-
թյունները, այսինքն շենքերի պահերի վրա գրված
արջանագրությունները։ ՅԵՎ ԿԱՐՈՂՈՒՅ ԵՄ ՃԵՂ ՄԻ ԱՐՋԱ-
ՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ, ՎՈՐ ԳՐՎԵԼ է 1045 - 1054 թվերի արակուս։
համենայն դեպք ՎԵԼՊՈԿԱՅԻ առաջին արշավանքից
հետո։ Այդ արջանագրության ՏԵՂ հեղեցյալն է ասված։

« Ես Առան մագիստրոս ԵԿԻ ՄԱՐԿԵԼ, Ի
ԳԵՂԵԿԱՇԵՆ բերդո յենք, բարձրացուցի թառանորակ զայ-
րիսպ սորին Կառկառակոյց արժանանու և հասկահե-
ղոյս ամրութեամբ, Եւ ի յիմոց Աբեանար գանձուց ամի
զանի զուր յորդաբուխ ի ՏԵՂ ամրութիւն յորախութիւն և
ի կովացութիւն Յարավեաց։ Էնքի ունի մարտնչաւ զիր
ազադութեան վիճակաւ Յիրանեթին թագուհոյն վասն
պահուցից դանց քաղաքիս Եւ Թօսպակին, ՎՈՐ ԿՐԱՅԻ
ու յամետ զար ուրից լորրոց, այլ և ի Խնձոր իշխանակո-
րաց խափանեցի Եւ վզիւր երկուց լորրոց, ՎՈՐ ԿՐԱՅԻ
Խութսիբն այս ամեն»։ (Սրբական գլուխքիր, է 277)

ՄԻ ուրիշ արջանագրություն և կա ԱՅՆՈՒՅՆ՝
1057 - 1063 թվականների արակուս գրված, այսինքն
ԲՈՅԼԱՆԴՐԱԿԱՆ ԿՈՍՊԱՆԴՐԻԱՆՈՒ Բազավորի Տաճանակ։
Այդ արջանագրության ՏԵՂ հեղեցյալն է ասված։

« ԱՆՈՒԱՆԾ ՏԵԱՆ ամենակալի և ողորմութեամբ
ինքնական թագավորին Կոսպանդրեան դուքի կամ

ծոկ, ի՞թ Բագրայք Տաղբարրուսի և արեւլից Կաղապահ Վեհապատճեն, առնեց ոզորմանից Տայրագազաքի թիվ Անոն, յարժամ արի Կորանուդրութիւնս Մինինը իսպանուն, Ֆրանց որդին, և Գրիգոր, Եասպարակի որդին, սպաթար Կանեփրագոն, և Սարգսի, Արդավագայու որդին, սպաթար Կանեփրագոն, և աշակեային վկէցնէ կոռ, և զսայի, և վկամին, և վանդարին և Կաղապահ ոչ և Մինի, չու սեր Ռ. Ծոց և Ճարտ վընթելոց. վայն Կանուդրու առնեն իրեանց կամբ, որ շիանի ի յենի ուրիշոյն: Եւ Գրիգոր Անեսի, եթէ սայլով, եթէ Գրասպով ազարի: Եւ Անեսի, որ իրենն Արթելիք գնէ, բաձն ազարի: Եւ ի Կապիճն շայոյին դահեկանին զ. որամ, այժմ կան դ, բ ազարէ: Եւ Տաղարդի, եթէ պախուի լինք գլուխ, եթէ ուրարի, կեսն քա, կեսն ազարէ: Եւ ի նարուին կարլին Ռ. որամն ազարէց: (Վիժնիան գալքազիրէ 77)

Ընթելուզան արջանադրությունների մեջ նկատվութ է Մի Կարեվոր հաճգամանք: Այն, վոր Բյուզանդական կառավարիչների կողմից Տասամբ թերելապատճեն էն հարկերի վարոց շտեակները և բայր այդ Մի քանի կրտակի հարկեր պարզապես վերացվութ: Բյուզանդական կառավարությունը այդպիսի քաղաքականություն է սկսում վարել Հայաստանուն: յերբ իր համար սպեզզուի եր կրթուկանութուններ, յերբ հարկավոր եր, վոր Հայաստանը կրկին դաշնա Մի պարտեց, սեղուկյան բանակների դեմ՝ Բյուզանդական բուժ կտերրորիան պաշտպանելու համար:

Ահա այսպիսի փորձ եր Կապարուս, այսպիսի գիճ եր վարութ Բյուզանդական կայությունը. Հայաստանը,

Երբ Նորիկ վերսկսվում է սելզուկյան արշավանքները:

Սելզուկների յերկրորդ արշավանքը դեպի Հայաստան սկսվում է 1054 թվին Տողրութիւն, այսինքն սելզուկյան սուլթանի գլխավորությամբ: Այս անգամ ել արշավանքի ողջությունը Նույն եր, ինչ վոր առաջին արշավանքի ժամանակ: Այսինքն սելզուկ-Բորքերը Պարսկաստանից անցնում են Վասպուրական կրկին վերանում են Բերկրին, անցնում են Վանա լճի հյուսիսով և պաշարում են Արքեղը: Ուր որ անընդհանու Արքեղ Կիրառ դրմադրում են, պաշտպանում են Քաղաքը, բայց վերջում սորիպված են լինում հայադակվել Տողրութիւն, պայմանով, սակայն, վոր հեռանան սելզուկյան վորքերը Քաղաքի շրջակայթից: Այնուհետեւ Քանակը շարութակում է իր արշավանքը, Տրնում է Բասենի գաղուր, Բելանցելով. Մանազկերդ Քաղաքը, արշավում է Կարինի վրա և ասպարակոթյան յենթարկում: Մի շարք գավառներ - Դեղօնը, Յեկեղյակ գավառը, Տայքը, Խաղորիքը: Խաղորիքում հունական Մի գունդ փորձութեա դրմադրել, բայց առանձին հազորություն չի ունենում:

Հյուսիսի Տողրութիւն վորքերը մաքում են Վանանդը: Վանանդի Բակրադրութիւն թագավոր Գագիկը, Արքասի վորդին, վորքի գլուխ անցան պաշտպանում է իր յնրինը: Թերև Տակադամարդում նա պարզվում է, բայց Նրա դրմադրությունը այն արդյունքն է դալիս, վոր սելզուկներն այլև շարութագել իրենց արշավանքը չեն կարողանում:

Հարավում սելզուկյան վորքերը ասպարակում են Մուշը և Շին շրջակայթը: Այնուհետեւ Տողրութիւն պա-

շարութե Մանակեներցը: Մանակենոցի բնակիչները քաղաքի կառավարիչն Գլխավորությամբ ուժու դիմութրություն էն սույս դալիս: Արանք յերկար ճամանակ պաշտրված միջակում պաշտրպանում են քաղաքը սեղուկ նվաճողներից: Իրենց քաղաքը պաշտրպանում էն համար նրանք ինչպուն են հարվածող և գար ներկող մեջեն: Հարյակվողների վրա նրանք ներկում են այսուզ նյութեր պարապի գլխիկ և այլն:

Տողրութ համար հերոսու շարութակութե պաշտրութ և ինքն ել սկսում է բարանով / Գար ներկող պարրապ քանգող մեջեն / Քանդել պարրապը, սակայն այդ բարանն ել շրովութ: Բանն այդ է, վոր քաղաքը պաշտրպանողները իրենց գործիքներով հարվածում են բարանի և փշացնում այն, շարքին հանում: Իսկ յերբ սեղուկները միջուներ են յեզ առնում վորութեալ բարանը պաշտրպանեն, այն ժամանակ քաղաքի բնակիչներից մեկը իր վրա յէ վերցնում թուքան այրելու պարտականությունը: Եա գորս և գալիս քաղաքին իր եեց վերցնելով մի շիշ նազի ու ճձութ, ճռութութ զի և սույս դալիս, վոր ինքը ներկայացնուր և գնում Տողրութ Տող: Տողեւում է բարանի ներկութեակունքները: Այդպիսին բուլորութեալ վողնչացնում է բարանը: Այդպիսին բուլորութեալ վողնչացնում է բարանը:

Պատրիքներից մեկն առութե, վոր քաղաքի բնակիչները սարքել ենին կեռ Յայր ունենող յերկարժ ջողեր, վորոնք միջոցով բութութ ենին սեղուկյան պիճորներին, քաշութ հանում ենին պարրապի վրա և վողնչացնում:

Տողրութ անկարութ յինութ քաղաքը նվաճել և սրբաված է լինում թողնել քաղաքի պաշտրութը առանց

վորեա արդյունքի: Սեղուկները Մանակերպի պարսպներից պահ գոազորեն պարզություն կրելով, հետ են քաշվում և հանապարհին վրեմք լուծում են Վաճա Ծիր տոր թղամ Արձետ շաղաքից, ավարի յենթարկում ու այրում ամբողջ քաղաքը: Դրանք հետո նրանք շարունակում են իրենց արշավանքը դեպի հարավ, դեպի Մեծավետք: Միջադեպություն 1055 թ. սեղուկներին հազորվում է գրավել Բաղդադը և իրենց յենթարկել Խաչիթապը:

Տողուկի վերաբարձրից հետո սեղուկները նորից քաշվում են Հայաստանի: Միայն առաջին կորախօթեր շարունակում են հարցակումներ գրձել մողակա շրջակայօք վրայի առաջին կորախօթերի հետ յերբեմն միանում և ասպարագուստերին յերկիրը նոսե կրծդական վորոշ բաշխանդիրը կարրելը առաջնական արաթական ամիրայտությունների մնացուկները:

Այդպես է վերջանում սեղուկիան յերկրորդ արշավանքը: Այս արշավանքի խօսանակ Շոյնակո սեղուկները դրան ու վրա յեն անում այն վայրերը, վորոնցով նրանք անցնում են: Նրանք կրկնում ենին քաղաքները եզրացւրը, կողորում և գերում ենին բանկիրչներին: Անշամկները Հայաստանի մի շարք վայրերում դիմադրության հաջորդելուց և իրենց ներում բռնկված խռովություններից հետո հետ քաշվելով, Տոր մի քամոյակ պարի նոր արշավանքներ շեն կազմակերպում դեպի Հայաստան: Միայն 1064 թ. Հայաստանի վրա յեն հարցակում Արք Արտաշեց Տողուկի յեզրոր վորորին, Զաքիրի վորորին, վորոշ 1063 թվականին Տողուկի Խաչին հետո սպանվել եր սեղուկիան

պեղության գահը։ Արք-Արքանք հաջողությամբ լրիվի-
դասիակի յենթարկեցով իր դեմ իր յեղթը կացնակերպած
դափնորությունը, զեռնարկում նոր արշավանքներ։ Երա-
տաշին արշավանքը լինում է դեպք Հայաստան և Հա-
յակատիք հարեան յերկրները, բայց այս անժամ բոլորուն
այլ ուղղությամբ։ Արք-Արքանք Պարսկաստանից Ակոր-
պագականի վրայով օգտագործ Ազգանք, նվաճում այն և
այնդեղից անցնում է Գուգարք։ Արասպանի օրեւուն գա-
վառները։ Կուռ Կյուրիկյան հայկական թագավորը սարսա-
փած սեղուկների ահիս հեռազանցուում և Արք-Արքանքին
պարտավորվեցով հարկ վճարել։ Արասպանի նվաճում
են և՛ Քանի գավառներ և Թիֆլիս քաղաքը։ Այնուհե-
տեւ սեղուկները շարունակում են արշավանքները դեպք Ան-
նին դեռևս գույնում եր բյուզանդական գերիշխանության
ներք։ 1064 թվականին պաշարվում է Անին։ Անեսիները
մորոշել են պաշտպանել քաղաքը։ Յրանք կարծում ենք,
վոր բյուզանդական կորքերը կողմեն իրենց, կապացուա-
ծեն քաղաքի պարիսպները, բայց խափեցնեն։ Մի քանի որ
քաղաքը սեղուկյան կորքերը թողենում են քաղաքի պարիսպնե-
րը և ամրացնում են Միջնաբերդու։ Քանիորեն լուս
են քաղաքը, բյուզանդական կորքերը և այն եւ այն Տա-
մանակ, յերբ Արք-Արքանք հաջուսիւ եր վոր քաղաքը
նվաճելը իրենցի հաջուսիւ ու վեռում է հեռանալ քա-
ղաքին, ավելի հրցու կարգադրում է թողենը պաշտոն։
Բայց սեղուկյան կորքերի վերջին բուժքը, վորոնք հե-
ռանում ենք, քաղաքի պարսպի դաշտ լուս են քաղաքի

ներում ինչ վոր աղօթու ու աղաղակ, ինչ այդ աղօթու ու
աղաղակը առաջայել էր այն բանի հետեւածքով, վոր
Բյուզանդական զօրքերը լքում եյին պարբռուերը, և
այդ աղօթու ու աղաղակի վրա ուղարքաթյուն դարձ-
նելով հասկանում են բանի Ելաթյունը, հարցակվում են
պարբռացների վրա, բայց ոչ գնծերը և լորեն հանց-
նում Արք-Արուշանին, զոր Քաղաքը անսաշտպան է։
Արք-Արուշանի կողեւու գրում են Անքն և Յայտնո՞
այն 1054 թվականին։ Անքն յենթարկվում է անրնա ամե-
րութերի, կողոպուտիր, թափառության Մի պատճի Բան Կողար-
կում է, զոյնպատճ, Մի Բան Եղ Գերվում է և այդ բայց
Տարդ Ֆարանց Քաղաքը համարտարե ամուսնուն յեն-
թարկվում։ Արք-Արուշանն Անքն վերցնելոց հետո վահ-
ուում է այն Այրին Տարգոյան Փարուն ամրրանին։ Բան
Գրասպուրու Մի կորինացուցում եր այն ուղության, վոր
Փաղլուն չուց եր կրել սեղուկներին Հայաստանը դը-
րավելու համար։

Անքն Յայտելու հետո Արք-Արուշանը պահանջում
է Վանանդի Գագիկ թագավորին ընդունել իր գերիշ-
խանությունը։ Գագիկն ադրբյան է լրեւմ Ընդունել
Արք-Արուշանի առաջարկությունը պաշտելով իր յերկիրը
ավերածությունը։ բայց ինքն եւ հենց նույն թվակա-
նին, յերբ հեռացանքություն եր հայրնել Արք-Արուշ-
անին հայացայուրյան է գալիք Բյուզանդական Կայսրու-
թյան հետ, թողնում է Կայուց Մրգակայքը Բյուզանդա-
կին և բնակչության Մի մասի հետ գաղթում է Կրի-
կիս։ Այդպես եւ կերպ է։ գրում Հանանդի Հայկական
թագավորությանը։

Այս արշավանքի ժամանակ սեղուկ գրրապեսո-
թյան դրակ են ընկնութ Հայաստանի հյուսիսային
և կենտրոնական մասերը, այսինքն՝ Այուղիքը, Արարա-
ցիան դաշտը, Շիրակը, Լոռի և հանարյա թե նու-
շանանցը։ Հայաստանու նովանգութ, Հայաստանի հյու-
սիսային և Վրաստանի արևմորյան մասերն էն, ամու-
պնդելով իր գիրքերը Արք-Արևանը 1070 թվակա-
նին շարունակում է իր նվաճումները Հայաստանի
հարավում։ Այս անգամ նա վերուժե նվաճել վու-
թիայն Հայաստանի մնացած մասերը, այլև վեցր Կոր-
ական յերկրները բյուզանդական կայսրությունը։ Նա
պաշարութ է Մանավեկերը և առանց մեծ գիրմագ-
րության գլուխութ այն, վորովհերեւ ինչպես Ան-
ուն, այնպես էլ Մանավեկերը հովանական վորք-
ուը թողնութ ու փախչութ երեւ և քաղաքը մնութ
էր անպազպան։ Նվաճելով Մանավեկերը Նա սեղ-
զուկան հայունկ վրեմառաթյամբ և վարվութ այդ
քաղաքի հետ, ավերութ քաղաքը, կողորդէ բա-
լիս բնակչության, վոր նրանք պաշտպանել երեւ-
իրենց քաղաքը իր հորյեղբայր Տօղրուկը և
պարսպության մագնել նրան։

Մանավեկերը Նվաճելուց հետո Արք-Արևանի
վորքերը արագությամբ առաջ են շարօնութ քեսի
Փոքր Արական յերկրները և բյուզանդական կայսրու-
թյունը Մի շարք քաղաքներ նվաճութ են։

Մենք այդ այշտպանքը բյուզանդական կայսրու-
թյանը իր ներքին քայլայվաճության հերեւանքով,

իր թուշական հեղեղամքուն վորեմ լուս փորդ
շեր արծ դիմադրելու սէջուկյան պրատիկ քա-
ռակիր և Միայն Արդի-Արայան այս պրատիկանքի
ժամանեակետ, վոր բյուզանդական Տաճառաւ Հինգ-
նես կայսուց / 1057-1071 / վելու և հակառական
պայ սեղուկների և պատրապութիւն իր հայությունը
սեղուկների պրատիկանքիւն: Ես 1071թ կապարաւ ո
մի քանի ռազմական հաջու պարագաներ - Այս է
վերանձն Փոքր Խօրխական գալաները, Հայաստ-
ան Տի Տառ՝ Տուայթը, անգամ Սահելպէտրու սեղուկնե-
րից, բայց վերդի վերջո Ցա այդ կովուն պարզունեւ-
մարդուն է, ու տպեանք Ցա քանակը իր հայությու-
նուրյամբ կազմականութեան հակառակ, բյուշանդական
մի քանի պրատարելոր դաշտական են և կայի լե-
ռուն բուքտիրն Եթու են հակառակ: Այթու Առայսե-
արի պաշտոն է, վոր Իոյն պրատարելոր իրար հե-
տեւիր գաղաճական երեւ կայսեր, Գալանութ երեւ
կույի դաշտուր և բյուշանդական պրքի Տեղ Հայկա-
կան այդ գաղաճակար հեր պրատիկ և պաշտոնած-
չուն համար Միայն անվանութութանք կազուս Երեւ հայ-
կական գերերը, Վորոնք գործութ էին բյուշանդական
քանակութ:

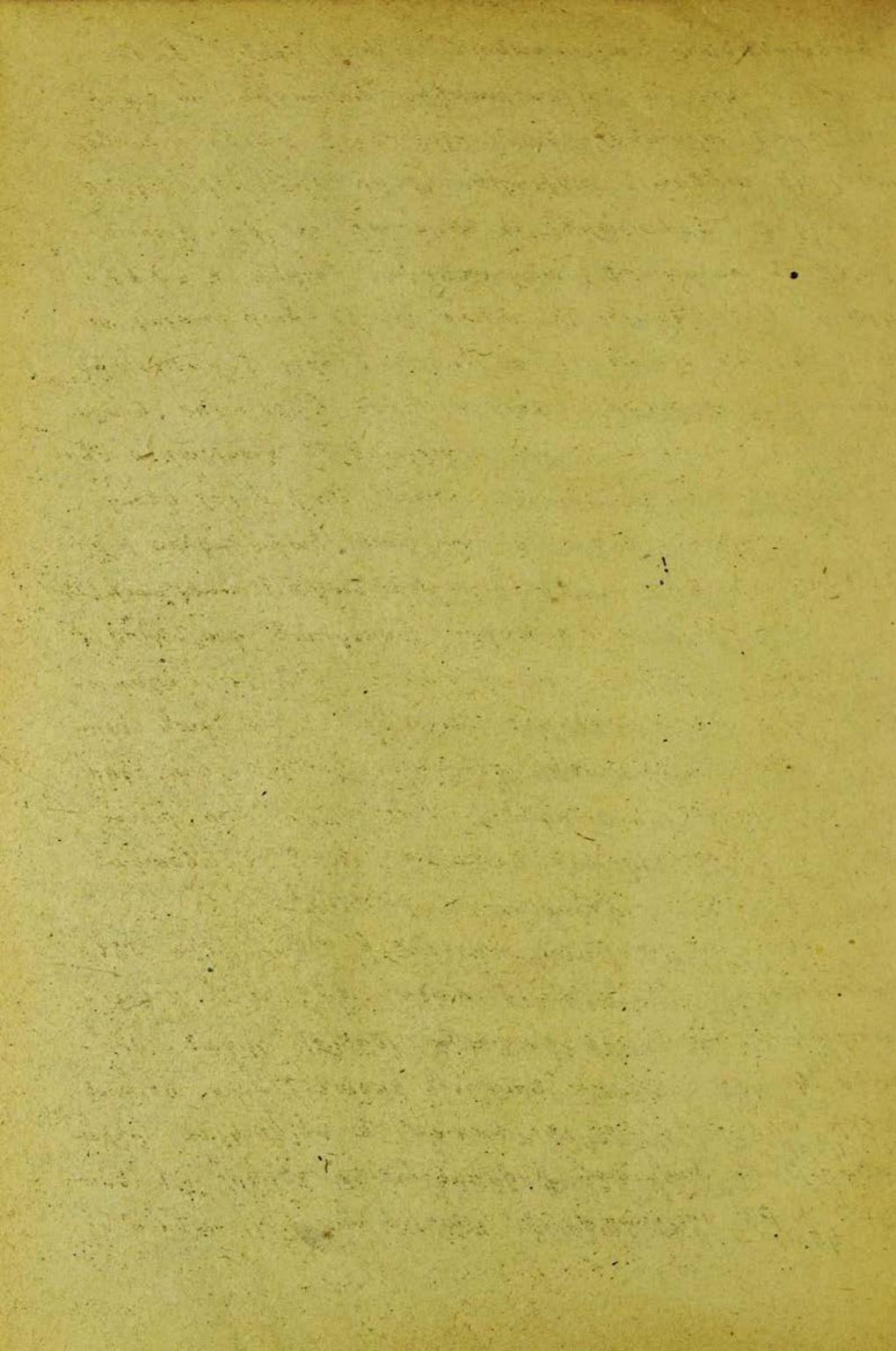
Այդ կարսերի Տաթանակ Հայությունը տեղի
ունեցած Յի պետական Ըստապահութան պարզուն-
ուած Առաջնորդ Կրկենեալ և գերի Ջե ընկույտ սեղու-
կնան պրքերի լեռնքը: Եթու վերցան կայսերի սե-
ղուկ պրքերը Ներկայական են երեւ Անդրանիկ

բայց սեւզուկ սուլդանը խնայութե բյուզանդական
կայսեր կյանքը և ազակութ Ե Նրան, լեռնելով Բայ-
զանիանին մեծ գումար կոնցրիբուրիս սեւզուկյան
կորժերի կողմից նվաճված բոլոր յերկրները և հօ-
քելով սեւզուկյան պետության ու բյուզանդակայի
Տիգեզ խաղաղության դաշնագրիր. Բայ Արևելեալ
սպառչված եր համաձայնվել, Բայ հենց այդ Տրյուրի-
ել Արևելեալ դեմ Կոստանդնուպոլսում ապստա-
բություն Յն բարձրացնութ. շեն ընդունում Առօ-
նու Արևելեալ կնքան գաշնագրությունը և պրկու-
են Նրան կայսերական գահիր: Այդ գավառությու-
նը կազմակերպվել եր բյուզանդական այսպէս Կոշ-
ված Մեծամեծերի կողմից Միքայելի գլուխորո-
քամք: Արևելեալ ջերբահալվութե, վաճք Ե Անդուն
և կորացվութե:

Նորահուշակ Միքայել կայսրը շի համաձայնվու-
մակ-Արևանի առաջարրած պայմաններին և փորձու-
թ հետ գրավել Նվաճած յերկրները: Բայ անկարող
է գրնաւում և սպառչված Ե լրում Ընդունել Արդ-Արց-
ւանի հազորդ, Նրա վորդի Մելիք Շահի /1072-1092/
առաջարրած պայմանները: Այդպիսում բյուզանդա-
կան կայսրությունը վերջնականացնես պարզվութե
սեւզուկների, Փոքր-Ասրայում ամբողջութե Ան-
ծովի նեղ յեկերդութ և խաղաղություն գործեն Ար-
քում Մելիք Շահի հետ:

Մելիք Շահի որոք սեւզուկները Փոքր Ասրայում
և Միջագեղթում Մի քանի նվաճումներ կայսրք-

Եկու իրենց դերիցիածության պահին են վերցվում
կամացը թէ ամրացը առաջարկու նորմն և այդ նոր-
մանը երկու բառորդեն ավարտվում էն սեղութեան
արշավանքները դեսի արևմուրք և եղբայրուն Մելիք
Շահի իշխանության սկզբի պարբերին հայությունը
Յ սեղուկյան Մի ընդարձակ պետություն, վոր ՋԸԴ-
ՀԱՆԻ ԵՐ ԴԵՐԵՆԴՐԻԿ ՄԻՆԻԿ ԱԿՐԱՖԱՆ ԹԵՐԱԿՈՉ-
ԿԻՆ և Մրգուն Անիայիկ ՄԻՆԻԿ ՓԱՔ ԱԿՐԱՖԻ ԲՈՐԲԵՐԸ:
Այդ հսկայանական պետության մեջ երես ընդգրկված
Միզին Անիան, ամբողջ Իրանը, Ակրապականը,
Հայաստանը, Վրասկանը արեվելյան Տանը, Միզադեղ-
քը, Արրանը, Փաք-Ասրական արեվելյան յերկրները
և այլն: Այն ավերութեան ու հափշտակութեանը վորոնք
դեղի յեն ունեցել Հայաստանու, Չոյն ավերութեան ու
հափշտակութեանը դեղի յեն ունեցել նու վերոնիշյալ տեր-
կօրների նվաճութերին: Աելզուկյան արշավանքների
ժամանակ արշավանքի յենթարկված յերկրները, այդ
յերկրների ժողովորդները Մեծ կորուսիներ են ունեցել:
Աելզուկյան ավերութեան Երես նու քաղաքները, հրդե-
հում շեները, գերավարութ քնակիցներին, Բասսայա-
բար կողորութ քնակիցներանը և այլն: Հայաստանու
այդ արշավանքների ժամանակ ավերութ ու վոչնչայ-
ցել են Մի շարք քաղաքները, ավանները: Ետքիրիկ
դուրս են պարզել յերկրութ կողության հարցություն-
ները և Տարդկայրին հսկայանական պոհեր են խլցել յերկրիկ
Պատմիչներիկ Մեկը՝ Կասպիկերություն Աելզուկյան
կերպ և բնութագրութ սելզուկյան արշավանքների

հեղեղանքները Հայաստանում՝ «Արդ զայն Տաճու
պկարիոն՝ վար Դոփա աշխարհին հասուրին, ոչ կարէ
Ըստ գրով արկանել, կամ ոյր Միջոց բաւեն ի համար
անել կի ամենայժ աշխարհին ին եր գիտամբռք, շինք
և անշինք, հանապարհ և անապարհ կեղիք, քարան-
ձանք և առապարք, անդառարիք Տայրիք, և այսպար-
հարք և յամենայշ շինանիստ կեղիք հուր հարյաշ ա-
պականերին պրուծ և պեկեղերին, որոյ բույ իրադի՛
առաւել Բարձրանայր քան զինոց Բարձրութեար. և այս-
պիսի Յեղանարկութեամբ ապականերին պաշխարին Տեր,
ոչ Միանգամ, այլ յերից անցամ Մի ի Տերոյ վերայ
դարձ արարակ՝ Մինչ առհասարակ հայրաերերու ի բը-
նակշաց, և բարձաւ կառաց անանձանականակերպութեամի.

Ինչքան եւ պարմագիրը խորապահ գոյներով և
նկարագրել սեղուկյան աշերածությունները, այսու-
մենայնիվ նրա բնութագրությունը սեղուկյան ար-
շավանքների նկարմամբ իրականությունից շատ եղու-
շե և յերկրում կարարած աշերածությունները իրուց
կերպով բացառաբար են անդրագանձու գնդեսական
և կուլյուրական կյանքի զարգացման վրա:

Յերե սեղուկների արշավանքի նախորդակին Տեղ
քննիքագրում եյինք Հայաստանի կնյետօնական և կու-
լյուրական գրությունը, վորուս վերելքի ըրզան, վոր-
ուս կուլյուրայի զարգացման ըրզան, ապա սեղուկ-
ների արշավանքների ընթացքում և սեղուկյան պիրա-
պեղության ժամանակ ընդհանականէ յերկրոյ գնյետօ-
նան և թե կուլյուրական կյանքը առաջ կի գումա՞-

Հմանում և Շույշիսկ հեղադրում է:

Այդպիսի Ցածր հեղեանքներ ծն ունեցել սեղուեցան Նվաճումները Հայաստանում և հարեան օյու յերկրներում: Սեղուկների արշավանքների Ժամանակ Նը վահաճ յերկրներին հասցրած ազերածությունները բուրժուական պարմագրությունը վերադրութ սեղուկ թուրքերը ցեղային հարկությանը: Բուրժուական պարմագրությունը յեւնում է իր հակագիրական, հակապարմական Փաշրստական ռասսայական գրեսությունից, պնդելով, վոր սեղուկները անընդունակ երին պահպանելու Նվաճված յերկրների գնդեսական և կուլտուրական բարձր Տակորդակը, վարուիելու որանք չածր ցեղին երին պարկանում:

Այդ Փաշրստական գրեսությունը մեկ Մոլ պարզացնում է յիրն Բուրժուական Ասկրոնալիքական, պրուկիսական - բոխարբնական գրաբրերը, վորոնք խնկվել երին պարմագրության ասպարեզում:

Մարգսիստական պարմագրությունը մերկացնելով Փաշրստական ռասսայական գրեսությունը նրան կերպով մեկ նաբանում է սեղուկների վարած այդ Փաղաքականությունը Նվաճաճ յերկրներում: Բայն այն է, վոր այդքեղ դժու ե իսղասել արդագրական այն յեղանակը, վոր գոյաթյունուներ սեղուկների նու: Մարգսը խոսելով սեղուկներից հեկո մեն արշավանքներ կազմակերպած մոնղոլների մասին, վորոնք իրենց կապարած ազերածություններով գերազանցել են սեղուկների: առում է, վոր Տոնդուները ազերում երին: Մասսայական սպանություններ երին Փակերպում, ամայակում երին յերկիրը նրա համար, վորու-

հեղինք նրանց, վերսկս խաշնարած մոզույքի հարկավոր
երին ընդարձակ արդարակեցնենք: Հեղեղագետ Տնօղութերի
աշու քաղաքականությունը թղթում էր նրանց արդարա-
կան յեղանակներ, այսինքն անառաջապես առաջ-
բառ պահանջները:

Ըստ կապության մեջ են յեղեւ նաև սէլցուկները:
Սեղուեների արշավոր բանակների հետեւ կրօնկակոր
գայուն երին և սեղուկ քանակները իրենց անառաջներուն
փառեց համար հարկավոր երին ընդարձակ արդարակեցներ
և սեղուկները այդ արդարակետերը սկզբում երին սը-
շական զայրերի խոպանական յեւրարկելով:

Յ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՃԱԿԸ ՄԵԼԻՔ ՇԱՀԻ ՏՈՐՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԽԱՄԱԿԻ

ՄԵԼԻՔ Շահի գրիակեդության ժամանակ, նրա իշխա-
նության հենց սկզբի պարիներին դադարում են կորվներն
ու ասպարակությունները և նշանակած յերկրների համար
սկրեզվում են համեմադարձար ինաշաղ դրություն: Մելիք
Շահն ոգորագործելով այդ ինաշաղ վիճակը փորձում է
զարկ դաշ յերկրի գնդեսությանը: ՄԵԼԻՔ Շահի աթենա-
նութիւն, ամենալավագույն ոգնուց պեղության զեկազար-
ության գործում յեղեւ նրա վեստը՝ Նիկած-ալ-Մուլքը:
Կերպինս պեղական բարձր պաշտոնի յեր գերես Արք-Արք-
Հանի ծամանակրոց և մեծ դեր և բարզացել յերկիրը կառա-
վարելու գործում: Նիկած-ալ-Մուլքի խորհուրդում և ան-
հեղական Բանակնությանը նշանակվել է մի որենագիրը,
որը կոչվել է «Արտսեքնամեծ», այսինքն ու Դիրք պեղու-

թիած զեծիավարժան Տամին։ Արաւերծաթիւութ բազմա-
թիւ խորհութեցներ և պուղութեր են պրվոմ ինքնակա-
լին պետությունը դեկավարելու Տամին։ Զանազան առա-
ներով, անեկորդությունով պակսում թե ինչպես սեղուե և
ինչպես շպեց դեկավարել յերկիրը, հայունաբերել և
վոշնչացնել ինքնակալի թշնամիներին և ապահովել ինքնա-
կալի կյանքն ու իշխանությունը, պետության ամբողջակա-
նությունը։

Անգուկյան պետությունը «Արաւերծաթաօքի» և սկզբունք-
ներով Մելիք Շահի ձամանակ մի շաբթ յեռնարկութների թէ
դիմում աշխուժացնելու յերկրի գնաճական կյանքը, ուրս
բերելու նվաճված յերկրներն ընկած, քայլայված վիճակից։

Հայաստանում 1080-ական թվականներից Մելիք
1100-ական թվականները փորձ է արվում վերականգնել
խալֆանած հանապարհները, քանդառն քաղաքներն ու
գյուղերը. յերկրներն են վերադառնում քարածները։

Այս (յեռնարկութներն նպաստում են Մելիք Շահի կող-
քի Հայաստանում կառավարիչ նշանակված Մելիք Շահի
քերի Խօնայիլը, բայց սելզուկյան պետության այդ փոր-
ձը Հայաստանում - վերականգնել յերկրի գնաճական
կյանքը, հասցնել նրան այն մակարդակին, վոր նա ուն-
ցել է Մելիք սելզուկյան արշավանքները չի հանդուզում,
թեն վորոշ աշխուժացնում նկատելի յէ քանում, և
յերկիրը դուրս չի գալիք քայլայված գրությունից։

Մելիք Շահը և նրա հայր Արդի-Արսլանը հողային
հայուն քաղաքականություն երեն պահում։ Հայաստանու
և հարեւան յերկրներում գոյություն են ունեցել խոշոր

ողադրություն։ Կային քեռդաշներ, վորոնք գրիպու ելին
ազական ընդարձակ կալվածքների։ Անզուկտան պեղու-
թյունը աշխացում եր վերջ դաւ խոշոր հողագրությանը,
ուշեւով քեռդաշներից նրանց ընդարձակ կալվածները և
վերածելով «իկուաների» և դաւին և այդ «իկուան» սեղուկ
զինվորականներին, կամ բեկերին վորուես վարժադրություն
իրենց ճակայության դիմաց։

Անզուկները այդ քաղաքականությունը կիրառում են
նաև Հայաստանում, վորի հերեվանքով անհեղանում են
մի շարք քեռդաշներն գներ։ Անզուկների այդ քաղաքա-
կանությունը մասսար չեղուկու յեր գյուղապետության համար,
այն իմաստով, վոր թերթեանում եր նրանց անձնական կար-
գանությունը քեռդաշնի, վորովիներն այս դեպքու գյու-
ղակն անձնական այնպիսի կարսվածություն թեզ չեր գըր-
նվում իկուանարի ինչպես Նախկին քեռդաշնի։ Իկու-
դարի նկարմամբ նա անձնապես համեմակարար
պշատ եր (քեռդաշնության աշազությունն և այլն)։

Մելիք Շահի մասնակ Գյուղապետության նկադիմաք
դարվում եր վերին ասդրեանի հեռապես ու խորամանկ
քաղաքականություն։ Անգամ վորդ են անում վարեա-
վորելու գյուղապետությունը։ Կան դեղեկություններ
այն մասին, վոր նրանք յերբեմն բայց են թողեւ գյուղա-
պիներին սերմասու, գործիքներ և այլն գյուղապետ-
ությունը ընկած վիճակին բարձրացնելու համար։

Այդ արվում եր նիզամ-ալ-Սուլեյմանի խորհություն և նրա
համար, վորապես ամրացներ մեջուց իշխողների
դիրքը յերկրում, կամ բեկերը խողական խոշոր
սանը հողակորուներ։

ապստամբությունները : և , ի վերջո , գյուղացնդեռության
բարձրաց Տամբ ապահովվեր պետական գանձարանը՝
Ֆինանսական միջոցներով : Գյուղապետթյան վիճակը ,
սակայն , վոշնով չի թերևանում , նա ել ամենի իրաց
շահագործման և յենթարկվում սեղուկ նվաճողների կող-
մից բազմաթիվ հարկերի և պուրժերի միջոցով ու սել-
զուկ քոշվորների համարակի ասպարակություններով
ու Կամացականություններով , սեղուկ քոշվորներ , վո-
րոնք բավականին թվով հասպարզել են Հայաստա-
նում և Աղորապահանում : Մելիք Շահի ժամանակ
հօվանավորվում է գրիգորյուն ու գրականությունը :
Նեղապերում կառուցվում է ասպարակարան , գյորու ,
մորդեղ , ինչպես գեղեկություններն են առում , սովորել
են պարսիկ խոշոր բանաստեղծները , ինչպես որինակ
Նիկամ-ալ-Մուլքի ընկեր Ամար Խայամը , Աշխազանի և
Յոսոները : Սակայն հակառակ Մելիք Շահի վարած քա-
ղաքականությանը , կրա ու կրա համարուների շանկու-
թյուններին ու փրկչերին՝ յերկրի գնդեկությունը ընկած
վիճակից բարձրացնելու , հայրեացես նվաճված յերկրնե-
րում , արդյունք չի կայիր : Բանե այն է , վոր սեղուկ-
ներն իրենց հետ թերեցին վորոշ հարաբերություններ ,
արդադրական վորոշ յեղանակ և վորոշ առումով թելա-
դրեցին այդ նվաճած յերկրներին , վորի հետեւանքով
նվաճված Միջարք յերկրներում , վորոնց թվում և Հայ-
աստանում կատակում և արդադրողական ուժերի շար-
գացումը , աղջում յերկրի գնդեական կյանքը դեպի հետ
և այդ հաճախակիքն ել սեղուկյան պետությանը դանում եղելի
ածկում :

4. ԱԵԼԱՊՐԿՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՅՔԱՅՑՈՒՄԸ
ՅԵԿ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ
ԿՅԴ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՅՔԱՅՑՈՒՄԻՑ ՀԵՏՈ

ԱԵԼԳՈՒԿՅԱՆ պետությանը կարտադրել է կյանք և
ուժուուժ՝ վորոշես ամբողջական օրի պետություն։
Նա հրմնագրվում է 1037 թվականին նեղապետի
գրավություն և վորոշես ամբողջական օրի պետու-
թյուն գրեվում է մինչեւ 1118 թիվը։

ԱԵԼԳՈՒԿՅԱՆ պետությանը քայլայում ունի իր
օրի շարք պաշտճառները։ Նախ և առաջ սեղզու-
ների մուգ սովորություն եր, զոր յերկրները նվա-
ճելին այդ նվաճած յերկրները, վորոնք ներկայա-
ցնում են իրենցին բավականին ընդարձակ յեր-
կրածներ, զաշին ենին զեկավարող զան անգամնե-
րին ժառանեկաբար դիրքապերելու։ Այսպես որինակ
Քիրմանիրան / Պարսկասցանի հարավային Բաստա/՝
գրվել է Զաքիրի ավագ վորդի Կավուրդին և
այդ դեղ 1041 թվականից Կավուրդն ու իր հաջորդ-
ները հասպացում են իրենց դինաստիան, իրենց
իշխանությունը։ Այնուհետև Սիրիան գրվում է ՔԸ-
դուշին և նա իր իշխանությունը Սիրիայում հասպա-
ցում է 1094 թվականից։ Իրաքում հասպացում է
Մահմեդի իշխանությունը։ Փոքր Ասրայի նիկրայի
ըզանները գրվում են Գլուխոյ սերնդին և Առել-
Յանին, վորոնք իշխանությունը այդ պայտերում հա-
սպացում է 1077 թվականին։

Արագը, ինչպես ցեսում ենք, հասկացված էն ցեղուն սեղուկյան կենդրունական պեղության գոյության ձամանակ, նոյնիսկ Մելիք Շահի ձամանակ, իսկ այդ շրջանը համարվում է սեղուկյան պեղության աջենահասկացուուն շրջանը։ Այս իշխանությունները զեվականորեն ընդունում ենին կենդրունական պեղության հեղինակությունը, բայց որպես իրենց անկախ երին պատճ և շաբ հաճախ ապարամբվում երին կենդրունական իշխանության դեմ գահը իշխում է մասք Որինակ՝ Կալվուդը, Քիրօնաքայի այդ սուլդանը, Արրիայի սուլդանները և այլն։

Անձերի այսպիսի զլադումը սեղուկյան պեղության սերում կրածում եր այդ պեղությունը դեպի անկախ, դեպի Թուլացում։

Մելիք Շահի հետո գահի զուրդը սկսվում էն յերկապառակություններ։ Նրա վորդիները Մարտունը, վորը իշխել է 1092-1094թվու և Բարկիարունը, վորը իշխել է 1094-1104թվու հետո Մելիք Շահի Տահիկ հետո պայքարում են իրարժեմ գահին դրելու համար։ Մելիք Շահի այդ հաջորդների ձամանակ կենդրունական իշխանության դեմ դեսում Մի զարք ապարամբություններ։

Արրիայի Դդող թեկը կամ սուլդանը ցեղուն 1093 թվին ապարամբվում է արշավում Մարտունի վրա, նպարակ ունեալով վոչ Միայն բոլորունի ինքնուրուց դառնաց կենդրունական իշխանության հսկողությունից, այս գահին դրել։

Այնուհետեւ 1094 թվին Ունիսի Ամրաց ծովածախ
ապստամբվոմք : Սույն գարբին Ամրիայի թեկ Դդուշ
կրկին ապստամբվոմք : 1095 թվին ապստամբ-
վոմք է Բարեկարուիրս Մուսուի Որդունան ամր-
րան : Այս ապստամբվոմքը կենդրուական իշխա-
նության դեմ գործած իրենց հարջակութների ըն-
թացքի մեջ թե մեջ հազողություններ չենին ու-
նենու, բայց ապստամբություններին հետո գասկո-
րեն քառական են ինքնանկախ, ինքնույն իշխա-
նություններ : Նրանք այնքան ինքնանկախ, ինքնու-
յն դեմ գառնում, վեր այլև շենքարկվելով կենդ-
րուական իշխանության հակողությանը, իրար դեմ
էն սկսում պարտերակմէն իրենց իշխանության աս-
մանները ընդարձակ ելու համար : Այդպիսով կենդ-
րուական իշխանության դեմ Յազան բժիշկի,
Կամ ամրրաների ապստամբություններն առան-
ջին յերկրամասերում ապա այդ քեկերի միջև քոչ-
կան հաճախակի կորինները Ռուզանուս Երին
սեղուկյան կենդրուական կառավարությունը :
Տանում Երին այդ կառավարությունը գեղի անկում,
Տանապանդ Մելիք Շահի Շահի հետո, յերբ
Գեղարական սեպարակից ուժերը ավելի աշխա-
ճանում երին, յերբ Գեղարական հարաբերություն-
ները սեղուկյան պեղության մեջ ավելի խորածու-
ելին :

Սեղուկյան պեղության թուշաման և քայ-
քայան այս պարտական կուգընթաց կար մի այլ

ավելի կարեվոր պարմառ, հրօնական պարմառ՝ որ
սեղուկյան պեղության մեջ ընդգրկված յերկրների
դնդեսական կյանքի անկումն եր, արդարութական
ուժերի զարգացման արգելակումն եր, իսկ այդ չա
խալուծությունը հետեւանք եր նրան, վոր սեղուկյերի
արդարութական յեղանակը շեր համապատասխանութ
նվաճված յերկրների դնդեսական զարգացման հա-
կարգակին: Հեղեայես սեղուկյան պեղության
քայլայման հրօնական պարմառներին մեկը հանդի-
սանութեր հենց այս հանգածանքը, վոր յերկիրը
ուո՞մ եր դեպի դնդեսական կյանքի քայլայում: Եեր
հրշակակված առաջին պարմառը նպաստությունը եր յերկրի
դնդեսական կյանքի քայլայմանը ու ուժերի զւադ-
րանը և արագակնությունը եր սեղուկյան պեղության
քայլայությունը:

Եերքին այդ պարմառներին նպաստությունները
նաև քաղաքական անս ու քարձերը, վորությունը այդ
համանակ ցեղով եյին ունենությունը սեղուկյան պեղության
արևմբայությունը: Դա խաղակիրների արշա-
վանքն եր: Ինչպես հայրն իւ, խաղակիրների առաջին
արշավանքը սկսվութեա 1095 թիւն: Խաղակիրների այդ
արշավանքը կազմակերպվել եր յեւրոպական ֆեոդալ-
ների և պապական յեկեղեցու կողմից: Այդ արշա-
վանքով Յեւրոպայի ֆեոդալները, վորոնց թվությունը և
պապը վորպես խողոր ֆեոդալ, զգարկությունների համար սրբազնա-
կրիստու Յեւրոպայում: Հենց այդ նպապակի համար ել-

Նրանք կազմակերպում են այդ արշավանքները :
Խաչակիրները 1097 թվին գրավում են Նրեման, ապա
Անդրոբը և 1099 թվին նվաճում են Յերուսաղեմը :

Ինչպես հայոքի յէ, խաչակիրներն իրենց արշա-
վանքներն արդարացնում են Նրանց, վոր յԵԿԵ
Են սուրբ վայրը Տահթեղական գրիրողների ազարե-
լու համար : Նվաճելով այդ վայրերը Նրանք սկսու-
թում են իրենց իշխանությունները : Այսպես որինաց
Յերուսաղեմի թագավորություն, Անդրոբի իշխանու-
թյուն և այլն : Յեզ ահա խաչակիրների կողմից Փոքր
Կորայում, Միջիայում, Պաղեստինում կազմակերպված
այդ լայրենական իշխանություններն անընդհանու կոչ
Մեզ երն գրնչում սեղուկյան պեղության հետ:

Խաչակիրները սեղուկյան պեղության հարվա-
ծելու համար վերջինի դեմ են հանում Փոքր Կոր-
այի, Միջագեղգի և սեղուկյան պեղության Մեզ
յԵղած այլ վայրերի քրիստոնյաներին՝ Վրաստիներին,
հայերին, ասորին Շիրին և այլն : Հեզոց այդ ժամանակ
Ել խաչակիրների դրդմամբ և ոգնությամբ Կիլիկիայի
շրջակայթը գաղրած հայկական իշխանները՝ Գեղար-
ները Կիլիկիայում կազմում են Մի վուքրի իշխանու-
թյուն : Առքեն անունով Մի իշխանի գլխավորությամբ,
վորը համարվում է Կիլիկիայի իշխանության հիմնա-
գիրը և վորի անունով Ել կոչվում է այդ իշխանու-
թյունը : « Ռուբրինյան թագավորություն » :

Տուրքենն իրեն է յԵԿՐԱՐԿՈՒՄ Մի զարք շրջաններ,
գուրս, քշելով այդ վայրերից սեղուկյան ամերայու-

Այսպէս է: Իսկ երբ չունացրի և հայութքին պատրիարքին թորոս ու ենթարք բաշխեանին ընդութքակոմ Յն իր հայութքունք Կրիստոնէ: Կրասոմ Յն Սրբ քաջազգ, Տարսունը, Աղածուն: Եվլամբուզ այդ քողաքները և իրենց շրջակա վայրերը Կրիստոնէ Կրանք հայութքունք Յն բայց կանքին ուժեղ Սրբ իշխանություն և սահմանակից Յն շատ ուժու արդեն սեղակայած ամերայության ներքին: Այդ իշխանությունն, ինչպես կործանէնք, հեղափայում վերածվում է Հայկական թագավորության: Կիլիկիայի ուղինակ այդ իշխանությունը խաչկրթերի արշավանք ների Տամանակ Բավականին Զառայություններ և Խարուել նրանց, ոգներով թե կենքով և թե պարենով՝ Մթերքով: Այսու կողմից իր հարեւան սեղակայած ամերայությունները հետ անընդհանու կույր բաշվելով, ցդպելով աշխար ընդուր չակել իր իշխանությունը, թուշացնում եր սեղակներին պարբերաբար հարվածի դասի դնելով Կրանք հարավ արևմուգքի, իսկ Վրայական արդեն ուժեղացող պետությունը այդ ըրգանում Դամբիր Կերաշինոյի գյուղավորությանը սեղուկյան պետությանը հարվածում արդեն կուսիր արևմուգքի: Վրայական պետությունը հետեւ Դամբիր Կերաշինոյի Տամանակին սկսած Անդրկովկանում հաշդ եր գալիս, վորսես քաղաքական ամենախոշը ուժը և թի ուսալ կանգ սեղուկյան պետության համար:

Անս այս դեպքերը սեղուկյան պետության արևմուգք սահմաններում նույնպես խթանում են և արագացնում սեղուկյան պետության քայլայումը: Բայքայում, վորս աշելի յէ ուժեղացնում հարկարուիրի իշխանության

Տամանակ և հայոցական Բայրեթարքության օպերա է հետո:

Բայրեթարքության հազորության Մուհամեթից : Այս թվականը 1105 - 1118 թվականը Մուհամեթի իշխանության որոշ առևտուն պեղություններ սկսում են Հայոցական կերպով բաժնեցն մասնակցություն և Կորա հազարդ Միջարք իր իշխանության կարողությունը և գործածել Միայն Խորասանի մաս : Կորա իր վուտափները , նորա ուժը Խորասանի սահմաններին այս կողմից շանչակ : Իսկ սելջուկյան պեղության մյուս Յաստերում Մուհամեթի Տակրի հետո Սելջարի Տաստեր կազմվում են բազմաթիվ ինքնուրույն , ինքնիշխան ամիրայություններ : ԱնԻրայություններ , վորոնք այլև զար Մի կազ զեն ունենած Սելջարի իշխանության հետ իրար նկարմամբ դառնում են բոլորովին ինքնանկար և հանդես են գալիս շաբ դեպքերում , վարպետ իր թշնամի իշխանություններ : Թնդանուն Պարսկաստանի առաջին Յաստերում , Իրաքում , Սիրիայում , Փոքր Ասիրիայում այնպես ել Հայաստանում այն Յաստեանկա սպեճազգությունը նոր ինքնուրույն իշխանություններ , ամիրայություններ և վերականգնում են իրենց ինքնուրույն կյանքահակիր հայկական թագավորությունները :

Թնդանուն հայունի լե , սելջուկները Հայաստանը նվաճելիս իրենց եյին յենթարկել Հայաստանի հյուսիս սայրն Յաստերում գոյություն ունեցած հայկական թագավորությունները : Արդ - Արսլանը , վորը Յավանում եր այդ Մշանները , շվերակարեց հայկական այդ թաշավությունները վորոշեա քաղաքական Միավորներ , պահանջեց Արանց գոյությունը և ահա այժմ յերբ սելջուկյան

բարութեց քայլաւին և և այդ հայս թշունեցուն
և Թամանցուն և Տանը թշրանությունների, իսյ-
նիքան այդ թագավորությունները Կորրու չեղք չէ
տերևս ինքնուրույնությունն : Կրանցից օտեր Այլ ան-
կապանի / Չափանի / թագավորությունները, վորի կենց-
ուուր Կապանի եր : Աերական գնելով իր ինքնուրույնու-
թյունը Կապանի թագավորությունն սղիցված եր յեր-
կապանը և նոյն պայքար Տղել այդ թագավորությու-
նը Մրջապահող սեղմուկուն ամիրայությունների գետ,
ու անձնապես Դանջունի ամիրայության դեմ:

Եերրորդ թագավորությունը Կյուրիկյան, կամ
Հորացեանի թագավորությունն եր : Այս թագավորությունը
նույնական սելզուկյան անկության քայլայութով չըս-
տուի և չեղք բերել իր Տամանին ինքնուրույնությունը:
Նրա կենցրունը յեղեւ և ուռի, իր Զալալուղին : Երա
կյանքը յերկար չի կրելում : Հենց նոյն խառնակ
ըրգանութեան ել այդ թագավորությունը Միացված է
Հրանութիւնին :

Յերրորդ իշխանությունը Հայաստանում, վորը նոյն-
պես Աերական գնեւութեր իր ինքնուրույն քաղաքական
կյանքը այդ Նաղադյան ամիրայությունն եր : Արա կեն-
ցրուն, ինչու նայդնի յէ Կյունին եր : Բայս այդ սե-
ղուների Նվաճութների Տամանակ Ծաղադյան ամիրան
Արդի Արալանից գնես նաև Անին իր վորդի Անուշեիր
համար : Այդպիսով Ծաղադյան ամիրայության իշխա-
նությանն է անցնում նաև Անին, այլ կերպ առաջ
ամբողջ Արարակյան դաշտը և Ծիրաքը :

Հայաստանում սեղուկյան իշխանության քայլա-
լութիւն հետո վորացն նոր ինքնուրույն ամրապնդյուն
և առաջ գալիք Եակար թենների ամրապնդյունը :

Ծառարժեններն իրենց ամրապնդյունը հասպարտում են
Խլաթիւ և Մանազգիերցի շրջակայինը 1100 թվին :

Ասիրացության եթենարիրը յեղել է Սուրբմանը . Նա
սկզբում յեղել է Առքբեյզանի Մարտնչ քաղաքի Կե-
ղապահի սպառուկը . Կամ ինչպես սովորաբար գործ են
ածում Տամիլուկը : Նա ազարպում է սպառությունից 1100
թվին Նվաճում է Թլաթը : Բանն այն է, վոր սեղուկ-
յան պեղության մեջ կար ո՞ր սովորություն : Այն, վոր
պինդորական բարձր Յառայության մեջ լինում երիւ
համարյա բացառապես սպառուկներ : Այդ բանը չեղա-
կերպվել հասպարզը և Արք - Արարանի և ավելի ուժով
շափով Մելիք Շահի ժամանակ : Այդ սպառուկներին սեղ-
զուկ շահերը շաբ բացառիկ դեպքում երին ազարու-
թյուն կալին, բայց յերբեմն յերբեմն առանցին աշխի
ընկնող սպառուկներ պեղական կառավարման գործում
իրենց . չեղաքն երին վերցնում պեղական ամրող գործը
և իրենց հաջուկ նվիրվածության համար ազարպում
երին : Լինում երին այնպիսիներ վորոնք շաբ համար
վոր միայն ազարպում երին, այլև չեղաք երին բերում
հենց իրենց գերերի իշխանությունը : Յեզ ահա այս
Սուրբմանը լինելով Նախկին սպառուկ կամ Տամիլուկ
(սպառուկ գերմինը բառապի և բառապի շպեցք և հա-
կանաց և Նույնացնել երին դարի սպառուկների հեց),
թեև սրանք Նույնպես պրկված երին բոլոր դեսակի

իրաշընքներից . Բայց այս դրսի սպրուկները լինու
են հայրկապես պայտագութերում վորացի պալապա-
կան նառաներ) հենց իր նախկին ցերերի ոգնու-
թյամբ վերցնում են նուաթը և այնպէղ հասպապում
Ե իր իշխանությունը : Այդ ամիրայության ցերեր-
կորրան ինչպես կտօսանք Մանակինուր և Խաչի
շրջաններն ենին սկսվեական շրջանում բայց նրա
սահմանները հյուսնիկ հեղագայում ընդարձակվում
են և հասնում են Մինչև հայկական պարը, հոգա-
վոյ սահմանակրի են դառնում Սուշին, իսկ արևելք-
իկ սահմանակրի Բերկրիին, արևմուդքիկ նրա
սահմանը հասնում եր Մինչև Յերվածկայի գավառը :

Եակ-արքենների ամիրայության բնակչության մե-
ծագոյն մասը հայեր են յեզել և հեծոց դրա համար
եւ այդ ամիրայությունն այդպես և կոչվել, այսինքն
հայերի վրա յեզան բազավորություն :

Առանձին ամիրայություններ են առաջանում Հայ-
կարքնում ու Կարսում : Կարսո ամիրայությունը ան-
վանվել է Սալդոյի ամիրայություն : Այդ յերես ամի-
րայությունները իրենց քաջաքականությամբ շատ փոքր
են յեզել և յերկրորդական դեր են խաղավուն :

Բացի այս իշխանություններից, վարոնք վերա-
կանգնում են իրենց իշխանությունը կամ նոր են
առաջանում, Հայաստանի հարավում, հայկական
Հելևային Խանություն՝ Ռշունիքում, Սուբուտ, Սա-
սունում իրենց ինքնուրույն իշխանությունն ունե-
տիք Մի շարք հայ ֆեոդալներ, վարոնք ամրապն

Եյթ Թշումնիքի, Աղդար, Աստված՝ Ընդեմուս՝ և
ոգովելով բնակած այդ ամրոցյաններից կարողա-
նում եյթն պաշտպանել իրենց փառիկ Քեռողա-
կան իշխանությունը։ Այդպիսի մի հնգնորույց իշ-
խանություն է յեղել Ասենա թունիկի իշխանությու-
նը։

Բայի ժուն Հայաստան առաջացած այդ ամր-
ություններից, մենք գրեսում չենք, վոր Հայաստա-
նի հարեան յերկրներում նոյնական սպեզգուո՞ւմ են
Մի շարք ամիրայություններ, վորոնք թե ցերրիցոր-
յալ ցեսակեցին և թե 12-րդ 13-րդ դարերում քաղա-
քական կյանքում իրենց խաղաղակ գեղով բավական
սերդ կերպով կապված չեն Հայաստանի հետ։ Այդ-
պիսիներից և Գանձակի ամիրայությունը, կամ աբա-
բակությունը (սեղուկյան բարձր խամի մոդ կար
Մի սովորություն, յերբ իրենց յերեխաների ցասպիտ-
րակությունը հանձնում եյթն հայուկ Տարգիանց
վորոնք նոյնական մնա մասմ լինում եյթն սպրովներ,
կամ մածլուկներ։ այդ մարդիկ, վորոնք կապարում
եյթն դասպիտարակի դեր կողվում եյթն աթաթեկներ –
– խնամակացներ։ Այդ աթաթեկներն իրենց սանիկների
հետ հաճախ ցիրանում եյթն բավական ընդարձակ
յերկրամասների։ Այն ճամանակ, յերբ սանը, այսինքն
իրավաբան իշխողը, պոքրահասակ եր լինում և նրան
կառավարից եյթն նշանագում, նրա հետ գնում եր այդ
վայրերը նաև աթաթեկը։ Կերպում բավմաթիվ ցե-
ղերում այդ դայակները զանազան ճանապարհներով

ասպարեցի հեռացնում ելին իրեց սաները և
իրենց ծյրն բանում քերտու քնորեն այդ վայ-
րերի. Ցեզ ահա այդ իշխանությունները կոչվուի
են աթաքակություններ):

Գանձակոմ հասցագրում է այդպիսի աթաքակու-
թյուն 1336 թ.: Հիմնադիրն այդ աթաքակության լի-
նում է Եղիուղը. Վորք լեզու և սեղուելու հենց
բոնական քան անդամներից մեկի՝ Մասուդի սորուից:
Մի ժամանակ այդ Եղիուղը լեզու է Մելիք Շահի
վորդիներից Մեկի աթաքակը, իսկ հետո Եղիուղը
Մասուդի կողմից ազագություն է սրանում, վերցնուի
և Մասուդի այրիացան հարու վորուս կին և զուս
հետ Միասին Աղրբեզանի կառավարչությունը:
Ազրբեյջանի աթաքակության հենցրունը հանդիսա-
նում եր այդ ժամանակ Գանձակը, այժմյան Կիրո-
վաբագը: Այդ ամիրայությունը միաժամանակ հա-
ճարչել է Փակելվանյան ամիրայություն: Եղիուղի
վորդը Մուխամեթ Փակելվանի անունը:

Գանձակի ամիրայությունը 12-րդ գարան ամենա-
խոշոր ամիրայություններից մեկն է լինում: Նա
կարե ժամանակից հետո նայենիկ իր իշխանությու-
նը գտարածում է նաև Իրաքի վրա, այսինքն այն
առվանդության վրա, վորդ արքունիքում մը ժա-
մանակ նա սպառուի եր և գահում է իսկապես այդ
ժամանակի խոշոր ջաղաքական ուժերից Մեկը, վորդ
ամենաակրիս, ամենասուծզ մրցակիցն եր Քրացական
պետություն: Գանձակի ամիրայության երրինակության

տակ օքին անցել Հայաստանի մի շարք գավառներ հյուսիսային Խաչերից՝ Սեվանի լեհի զրզակայթը և մի շարք այլ գավառներ Այուսիթից:

Յրկրորդ ամիրայությունը՝ Հայաստանի հարեան մի այլ յերկիրը, վորու նոյնպես իշխու և Հայաստանի առանձին գավառներին, յեղեւ է ԴանիշՄանների ամիրայությունը: Արա հիմնադիրը յեղեւ է սեղուկ Բարքերի կորավարներից մեկի վորդին, Առիխամեդ Գումրի Տեգինը: ԴանիշՄանների իշխանությունը հասպարզութ է 11-րդ դարի վերջին Կապաղովկիայում, իր սպահանների մեջ վերցնելով մի քանի քաղաքներ՝ Աթբասկիան, Կեսարիան և Մալաթիան ամիրայության կենտրոնը գտնում է Աթբասկիան: Հայաստանի այս ամիրայության գերիշխանության Ներքու անսպաս են Յեփրադիկ դեպի արևելք ընկնող շրջաները՝ Յեկեղյակ գավառը, Կամ Յերվնկայի շրջանը, Դարանադի գավառը և այլն: Այս ամիրայությունը սահմանակից է գտնում Եակարսենների իշխանությանը:

Յերրորդ ամիրայությունը յեղեւ է Որդուխյան, Կամ Արդուխյան ամիրայությունը, վորու հասպարզութ եր հյուսիսային Միզագեցքում, կենցրու ու ծենալով Հասանքեֆ քաղաքը: Ամիրայության հիմնադիրը յեղեւ էն գարզյալ սելջուկյան կորուզար Որդուխյի վորդիներ Առևմանն և Կլզակին:

1101թվին Առևմանը նվաճում է Հասանքեֆը և հասպարզութ և այնդեղ վորպես իշխող, դիրե-

ու քաջականիք թշուրյան գերերանաւորք։
1108թվին հղափր Ազատագետն Անդրեաս
Կյուսիսացին Միզագեցի / վորած ամրու։

Աղողական Արդուրյան ամբողջունը բարձ-
րու յերկու թեր՝ Հայութեան ամբողջունը
Անդրեաս ամբողջունը։ Են ամբողջունը-
ներին ելին յենակա Հայութեան հարեան որ
արք զավաներ։

Են և Քաջազնուն, վարչական այն իրադրու-
թյունը վորու սուրունա՞ն և Հայութեանը և Հայու-
թեան հարեան յերկրածերու սեզունցան իշխանու-
թյուն քայլաւորի և անկումիր եկու 12-րդ
արք առաջին 10-ամյակներուն։

Ինչպես առաջու ենց յերկու Քաջազնուն կամքը շի-
նքանու՞ն Մի ամերոզական պետության սահմաններուն։
Աղողական յերկրու բանելուն է, Տասնակունուն։
Աղօնաքի Բանք Բանքի ։ յերբեմն անզան իշխանու-
թյունների։ Մի յերեսու, Վորու շերտարու իր բայա-
կան ազդեցություն շունենալ յերկու գնդեսական
կանքի վա, զայտան վրա։ Մանավանդ յերք այդ
իշխանությունների Միու 12-րդ դարի Ընդաշրուու-
թյուն յետքեւու անընդհանու բաղխուն, Ընդհարու։
Յերք հանուն այդ ամբողջություններին ու իշխանու-
թյունների տեսը Ծովու գեմ ին յեւնու։ Իրար պե-
տիկորիաներ Կամերու, Վրաչեան համար։ Են հան-
չանություն առաջեւ և իր բայասական կորք և
Սովուն։ յերկու զայտական վրա։

Ե՞րջավոր Արևելի քաղաքական պարգերն
ամբողջական չեր լինի, ւեթ մենք մի ուրիշ կարե-
ցար հանգամանք ու շընդգծենք այսպէս: Դա
Վրաստանի հյուրապուր ու բարձրապուր է:

11-րդ դարի վերջին, 12-րդ դարի սկզբին Մեր-
ավոր Արևելքում սդրեղջված այդ քաղաքական ան-
համապատասխան օնզ պատճեն կերպով, ուշեթ կերպով
սկսվում է հանդես գալ Վրաստանը, վորսես մի
ու մեջ ամբողջական պեղություն և իր շորջը հա-
մարենք Հայաստանի հյուրախային Տատերի հայե-
րը Մի ժամանելուր Տակար և Կազմում ընդդեմ
սեղուկյան Նոր սդրեղջված ամիրայությունների:

ու քաջականիթ ընդուրչակ չերերակաւելք:
1108 թվին հղափր Աշոտակամբ և Շերտիկոս
Կյուսիրացին Աթզագեցի / վարչեա սԵրյա:

Այդպիսիով Արքունիան ամբողջությունը բախ-
մած չերկու թեվք - Հայոցքեթի ամրայությունը
և Եղբայրին ամրայությունը: Այս ամբողջություն-
երին եղին յԵղակա Հայաստանի հարեան Օք-
արք զավակներ:

Այս է Քաջարական, վարչական այժմ բարձրու-
թունը վորոն սունօթքունը և Հայաստանը և Հայա-
տանի հարեան չերկութերուն սեղզուեցան իշխանու-
թյան քայլայութեան և անկամքի հետո 12-րդ
արք առաջին 10-ամյակներուն:

Խոչվեա ատանուն ենք չերկոր Քաջարական կյանքը չի
ըթանուն Օք ամերողական պեղության սահմաններուն:
Եղիսականաց չերկորը բանազունիք, Տասնականունիք:
Ականագիր, Տաճր Տաճր, Չերքեժն աննշան իշխանու-
թյունները: Մի չերկուուր, Վորք չերքարու իր բայս-
ական ազդեցությունն շուտեալ չերկոր գույրեական
կյանքի զա, զայտան զրա: Մանագանի չերք այդ
ողիշանությունների Ծին 12-րդ դարի Ծիրացըրուն
ուզոյ յԵղիսակ անընդինայ բաղխուն, Ընդհարուն:
Ներք համարն այդ ամրայություններին ու իշխանու-
թյուններին օգնու զեմ ին չեղանք, իրար պե-
րկուրիաներ եղանելու, զրաչուն համար: Այս հայ-
անունը առաջել եւ իր բայսական կողքն է
Ազգուն: Չերկոր զարգացնեան զրա:

Մերժակուր Արևելի քաղաքական պարզերն
սմբողջական չեր լինի, յեթե մենք մի ուրիշ կարե-
լիք հանգամանք ու շընդգծենք այսպէս: Դա
Քրաստանի հվորացումն ու Բարձրացումն ե:

11-րդ դարի վերջին, 12-րդ դարի սկզբին Մեր-
ակոյ Արևելքում ստեղծված այդ քաղաքական ան-
ցանցակության մեջ պատճեն կերպով, ուելեթ կերպով
սկսվում ե հանդես գալ Վրաստանը. վորաց մի
ու մեջ սմբողջական պեղություն և իր զորքը հա-
մարելով Հայաստանի հյուսիսային Տատրի հայե-
րը մի Ընդհանուր ճակար ե կազմում ընդդեմ
սեղզուկյան Նոր ստեղծված սմբայությունների:

